

Suskun Adamın Baladı: Latin Amerika Üzerinden Venezüella'ya Dair Düşünceler

Fuat Ercan

Suskun Adamın Baladı

*Güneş her gün doğar,
kuşlar şakır ve yağmur dökülür,
biri ölür, biri doğar, biri üzülür
ve bir adam ağzı sımsıkı durur.*

*Zenginler gittikçe zenginleşir;
Bağlanırlar birbirlerine, güçleri büyür,
gittikçe korkusuzlaşırlar
ve bir adam ağzı sımsıkı durur.*

*Ne bekler konuşmak için?
Dolmadı mı haksızlıklar kupası?
Kupa taşmaz mı ölçü tamamlandığında?*

Bir adam, ağzı sımsıkı.

.....

*Yıllar geçti ve geldi kurtuluş günleri.
Herkes mutluluğunu dile getirdi.
Ancak dolanıyordu aralarında
Daha önce ağzını sıkı sıkı kapamış biri.*

Juan Gelman

I-Ya Basta- Yetti Artık

Latin Amerika'da "haksızlıklar kupası" dolmuş olsa gerek, ağzı sımsıkı duran adamlar ve kadınlar birbiri ardına konuşmaya, öfkelerini dile getirmeye başladılar. Meksika, Arjantin, Brezilya, Uruguay, Ekvador ve Venezüella. Juan Gelman'ın şiirinde müjdelediği "kurtuluş günlerinde mi" yaşıyoruz? 1980'li yıllardan itibaren başlayan ve "başka bir alternatif yok" ifadesinde kendini bulan politikaların sonu mu? Uygulanan politikalar sonucu kıtada "zenginlerin gittikçe zenginleştiği, ve güçlerini birleştirerek korkusuzlaştıkları" bir dönemde, sermaye dışı kesimler (sınıflar) için ayakta kalma koşulları ortadan mı kalktı?

Gerçekten de kapitalizm kıtada kendine özgü işleyişini daha bir derinleştirip, daha bir acımasız hale getirdiği için, arkasında muazzam bir enerjiyi de açığa çıkardı. Ya Basta! Yetti Artık. Arjantin, Brezilya, Meksika, Uruguay, Ekvador, Venezüella ve hatta Bolivya'da, kıtanın dört bir yanında sessiz yığınlar sokağa döküldü; ya da oyları ile birşeylerin değişmesini istediler.¹ Kitlelerin açığa çıkardığı tepkilerin sonuçlarına baktığımızda, Venezüella dışında gelişmelerin şimdilik pek iç açıcı olmadığını görüyoruz. Bu sonuçlar bize kitlesel tepkilerin açığa çıkardığı kendiliğindenci enerji/oluşumlar üzerine yeniden düşünmemizin gerekliliğini gösteriyor. Ama varolan enerjinin "eskimiş" elbiseler içine girmediğini de Latin Amerika deneyimlerinde gözlemliyoruz. Bu enerjiyi oluşturan nedenler ve bu nedenlerin geçmişten farklılığı, enerjinin kendiliğinden yapısının önemli olduğunu, ama bunun tek başına da kutsanamayacağını gösterdi. Baudrillard'ın ifadesi ile kitlelerin gücü *günceldir ve tarihleri yoktur*. Baudrillard'ın işaret etmediği, işaret etmek istemediği, göremediği şey ise bu gücün, bu enerjinin kendini sağlıklı bir güce dönüştürmesinin mümkün oluşudur. "Sağlıklı" ifadesini enerji ve donanımın *güncel olmaktan çıkması, uzun erimli kullanılması*, ve bu anlamda kitlesel olmaktan çıkıp, sınıfsal dolayısıyla nesnel konumları ifade etme yeteneğine kavuşması anlamında kullanıyorum. Kitlelerin enerjisi ile onları belirli bir amaca yönlendirecek, organize edecek liderler arasındaki ilişkiyi sağlıklı bir şekilde ele alan Troçki şu ifadeyi kullanmıştır: "Partiler ve liderleri... bağımsız kurucu unsurlar değildirler, ama sürecin oldukça önemli elemanlarıdır. Kitlelerin enerjisi organize edilmediğinde, buhar piston kutusuna girmeden dağılır. Fakat şeyleri harekete geçiren piston ya da kutusu değil, buhardır" (Troçki, 1977: 19). Son dönemde kitlelerin enerjisini arkasına aldıktan sonra sistem içi politikalar üreten yönetimlere sahne olan Latin Amerika ülke örneklerinin analizi bu nedenle önem taşıyor ve her bir ülke deneyiminin ayrı ayrı incelenmesi gerekiyor.

Diğer yandan neoliberalizm ve küreselleşmeye karşı politikalar üzerinden kitlesel enerjiyi canlı tutan Venezüella deneyimi bu anlamda özel bir önem kazanıyor. Venezüella'daki gelişmeler, gerek gelişmelerden hoşnut olmayanlar, gerekse haklı bir nedenle gelişmelerden hoşnut olmanın ötesinde aşırı heyecana kapılanlar için genellikle "konuşma" düzeyinde ele alınıyor. Yani neden ve sonuçlar arasında gerekli bağlantılar kurulmadan ve genellikle de "kişiyi/leri" yüceltme ya da suçlama üzerinden anlatılıyor. Hiç kuşkusuz bu tarz yaklaşımlar/konuşmalar da önemli, ancak bazı durumlarda bunun ötesine gitmek gerekiyor. Bu konuda belki de en anlamlı belirlemeyi Hugo Chavez yapıyor:

1 Sessiz yığınların tepkisinin en anlamlı ifadesi Arjantin'de gerçekleşti. Sessiz yığınların tepkisi kısa sürede (2001 ve 2002 yılları arasında) beş cumhurbaşkanının görevlerini terk etmelerine neden oldu.

Antonio Gramsci'yi hatırlayarak Venezüella'da gerçek bir kriz, fakat tarihsel bir kriz olduğunu söyleyerek başlamak istiyorum. Bildiğiniz üzere Gramsci'ye göre gerçek kriz bir şeyin ölmek üzere olduğu ama henüz ölmediği, aynı zamanda bir şeyin doğmak üzere olduğu ve fakat henüz doğmadığı bir durumu anlatıyor. Bu tarihsel bir krizdir. Venezüella'da olan da tam budur (Chavez, 2003: 272).

Varolan heyecanı azaltmadan, ölmekte olan ile doğmak üzere olan hakkında bazı açılımlar sağlayacak ek bilgiler vermek bu yazının temel amacı olacak. Çalışma varolan heyecanı azaltmayacak; çünkü bu yazı Venezüella'ya yapılan bir gezi sonucunda gerçekleştirilen gözlemler sonrasında yazıldı. "Bolivarcı Devrimle Dayanışma için 3. Küresel Karşılaşma" (*3rd Global Encounter in Solidarity with the Bolivarian Revolution*) toplantısına katılmak üzere 3-16 Nisan 2005 tarihlerinde yaptığım bu gezide, Chavez'in yaptıklarından daha çok, sermaye dışı kitlelerin yaşamlarını değiştirme isteğini gözlemledim. Bu gezide *insanların yaşama isteği ile yaşamlarını ellerinden alan her şeyi değiştirme enerjisinin eş zamanlı olarak yüzlerine yansımalarını* görmek mümkündü. Değiştirme isteği neşeli bir kararlılığa dönüşmüştü. Diğer yandan Venezüella'nın kalkınma, sermaye birikimi ya da kapitalistleşme süreçlerine bakıldığında, Chavez'in bugün gerçekleştirdiği ve büyük patırtılara yol açan uygulamaların (toprak reformu, mikro kredi mekanizmalarını etkin kılma, eğitim seferberliği, petrolün ulusalcı bir dizi amaç için kullanılması vs.) birçoğunun Venezüella'nın tarihinde farklı dozlarda kullanıldığını görüyoruz. Ancak üzerinde konuşmak için henüz erken olsa da, son birkaç ay içinde gerçekleşen ve *işyerlerinde birlikte yönetim (co-management)* olarak tanımlanan deneyimin yeni ve oldukça anlamlı bir uygulama olduğunu söyleyebiliriz.

Chavez'in son yıllarda uyguladığı politikaları, yeniden bölüşümcü politikalar olarak tanımlayabiliriz. Ama bu bize bu tarz politikaları eleştirme hakkı vermez. Bölüşümcü politikalar yani sağlık, eğitim, barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik politikalar, Venezüella'da bazı kesimlerce pek hoş karşılanmıyor. Ya da hiç hoş karşılanmıyor. Oysa 1960'larda ve 1970'lerin ortalarında buna benzer bir dizi uygulama gerçekleşmiş. Ama Venezüella'daki kapitalizm ve dolayısıyla egemen kesimler, insan varlığını sürdüreceği düzeydeki bölüşümcü politikalara bile tahammül edemiyorlar. Kapitalizmin dünya ölçeğinde işleyen mekanizmalarının tekil ülkelere sızdığı, tekil ülkelerdeki sermayelerin dünya ölçeğinde işleyen bu mekanizmalara katılma istek ve zorunluluğu duyduğu bir aşamada, bireysel sermayelerin rekabette ayakta kalma çabaları aynı zamanda geniş kitlelerin varolma koşullarını ortadan kaldırıyor. Yaşananlar, kapitalizmin dünya ölçeğindeki işleyişi ile ilgili; ama dünya ölçeğindeki bu dinamikler, aynı zamanda Venezüella'nın kendi tarihsel-sınıfsal koşullarında biçimlenmiş durumda. Bu ifadenin, yani kapitalizmin dünya ölçeğindeki işleyişi ile her bir ülkenin kendi tarihsel-sınıfsal özelliklerinin çoğul eklemlenişinin önemli olduğunu düşünüyorum. Herhangi bir aşırı genelleme yapmaya ve indirgemeye gitmeden deneyimlerin kendi özgünlüğü içinde analiz edilmesi gerekiyor. Beklenti ile gelen heyecan hali aşırı genelleştirmelere, indirgemelere yol açtığı anda ereksel bir dilin oluşmasına yol açıyor. Heyecanların bir kısmı bu çoğul dünyayı anlamaya yönelmeli. Bu amaçla bu çalışmada Latin Amerika'nın tarihsel ve politik geçmişi ile Venezüella'da yaşananlar arasında paralellikler kurmaya çalış-

şacağım. Çalışacağım diyorum, çünkü başka bir ülke hem de dil farklılığı olan bir ülkeyi anlamak ve açıklamanın ne kadar zor olduğunu bu yazı bana öğretti.

II-“Deneyimlerimizi Paylaşalım” ve “Dünyadan Öğreneceklerimiz”

Venezüella’da gerçekleştirilen Bolivarçı Devrimle uluslararası dayanışma buluşmasının düzenlenme nedeni ve tarzı aslında Venezüella’da olup bitenleri anlamamız açısından anlamlı bir başlangıç olabilir. İlk olarak Chavez’in iktidara seçimi ile gelmesinin üzerinden 5-6 yıl geçmesine karşılık, dayanışma toplantısının 3. kez yapılması anlamlı. Çünkü üç yıl önce, Latin Amerika’da 2000 yıllarının ilk askeri darbesi Chavez’e karşı yapılmış ve “ağızsız adamlar” sokaklara dökülerek seçtikleri başbakanlarını askerlerin ya da yine Chavezcilerin deyimi ile *Venezüella oligarşisinin* elinden çekip almıştı. Neden ve sonuçlarını daha sonra ayrıntılı olarak anlatmaya çalışacağım; ama ilk elden şunu ifade etmem gerekir ki gerçekleştirilen bu uluslararası dayanışma toplantısının amacı, yaşananları, özellikle deneyimleri aktarmaktı. Ama bu istek bir zorunluluktan kaynaklanıyordu. *Tamamen yeni bir zorunluluğu bu*; egemen ulusal ve uluslararası medyanın çizdiği olumsuzluklar içeren bir Chavez portresine karşılık, yapılanları dünyaya aktarma zorunluluğu. Yani egemen medyaya karşı düzenlenen bir toplantı. Ama belki de daha da önemlisi, amaç sadece yaşananları dünya kamuoyuna sunmak değil, aynı zamanda dünyanın dört bir yanında neoliberal politikalara karşı geliştirilen deneyimleri de gündeme almak ve paylaşmaktı. Bu deneyimlerden bir şeyler öğrenilmek isteniyordu. Amaç deneyimleri aktarmak olunca, toplantıların düzenlenme tarzı da buna uygun olarak gerçekleştirilmişti. Ele alınan konular, Chavezcilerin ısrarla devrim olarak tanımladıkları süreçte belirleyici olduğuna inandıkları alanlardı. Bu alanlar, tarım, eğitim, sağlık, konut-yerleşim, kadınların sürece katılımları ve süreçteki genel rolleri, işçilerin işyerlerine katılımdaki rolleri, yerel katılımcılık, demokrasi ve medya, ve yerli ve Afrika kökenli halkların politik hakları olarak belirlenmişti. Her bir toplantı Venezüella’nın yedi ayrı bölgesinde yapılacak şekilde düzenlenmişti.

Bu organizasyona “uluslararası delege” olarak, özellikle de “alternatif eğitim politika deneyimleri” için katılmam istendiğinde oldukça heyecanlandım. Sadece son yıllarda kendisinden sıkça söz ettiren bir yere gitmek değil, ama yıllardır kalkınma derslerinde işaret ettiğim düşünürler, okullar ve deneyimler kıtasına gitmek, yani Latin Amerika’ya gitmek oldukça anlamlıydı. Gitme fikri belirginleştikçe, Latin Amerika ile Venezüella birer gerçeklik olarak kafamda yavaş yavaş ayrılmaya başladı. Venezüella’nın bir Latin Amerika ülkesi olmasının benim (bizler) için büyük bir kolaylık sağladığını düşündüm. Öyle değil mi, Venezüella, son dönemde yaşadığı politik değişimler üzerine öğrendiklerimden başka, “petrol” ve “dünya güzellik yarışmalarındaki güzelleri” ile bilinen bir ülke. Kafamızda Latin Amerika’ya ilişkin olarak oluşan tüm genellemeleri çağrıştırdığı ölçüde işimiz kolaylaşıyor; ama *Latin Amerika’da Askeri Devlet* adlı çalışması ile tanınan Alain Rouquie’nin anlamlı bir şekilde işaret ettiği gibi: “Sorun nedir ve biz neden söz etmeye çalışıyoruz? Kolaya kaçan, belirsiz genellemelere veya basmakalıp gözlemlere takılıp kalmayı önlemek için ne yapmalı?” (Rouquie, 1986: 24).

“Ne yapmalı” sorusu oldukça zor bir soru. Latin Amerika ile Venezüella arasındaki fark

ve benzerliği yakalamak gerçekten de zorlu bir alan; en azından bu alanda söz sahibi olmayan biri olarak benim için zorlu bir alan. Ama soru üzerine giden Ronald Munck, Latin Amerika üzerine yapılan çalışmaları iki gruba ayırır: ampirisist ve rasyonalist çalışmalar. İlk gruptakiler yazara göre Latin Amerika'yı A'dan Z'ye yani Arjantin'den Venezüella'ya her bir ülkenin kendi özgül-somut koşulları içinde ele alır. Her bir ülkeye ait değişkenler de, kendi gerçekliğinde ele alınarak analiz edilir. Olgular arasındaki ilişkiler, yapısal-kavramsal bir dile taşınmaz. Diğer yandan rasyonalist çalışmalarda ise aşırı genellemelere yol açan kavram ve sınıflandırmalar kullanılır. Birbirinden ayrı iki alanda gerçekleşen bu tarz çalışmalar, Munck'a göre yaşanan gerçekliği anlamamızı zorlaştırır. Bu yüzden bu birbirinden ayrılmış iki alanın eş zamanlı olarak analize dahil edilmesi gerekir (Munck, 1985: 344-45).

Latin Amerika özellikle kalkınma, az gelişmişlik, sistem karşıtı hareketler üzerine kafa yoranlar için aşırı genellemelere olanak verecek bir dizi özelliğe sahip, ama Latin Amerika'daki her bir ülkenin kendine özgü tarihsel dinamiklerinin göz ardı edilmemesi gerekiyor. Sokaklara inen (Arjantin-Venezüella), sokakları kesen (Arjantin), siyasi partileri seçimlerle ortadan kaldıran ve bazılarını iktidara taşıyan (Brezilya, Venezüella) suskun insanlar, kapitalizmin aynı yapısal özelliklerine karşı çıkıyorlar; ama bu özelliklerin kendi gerçekliklerinde biçimlenmiş/kurumsallaşmış sonuçlarına kendi tarihsel doğruları ile cevap veriyorlar, vermeye çalışıyorlar. Aşağıda Venezüella'ya ilişkin olarak yaptığım gözlem ve değerlendirmeler, bu anlamda kıtaya ilişkin karşılaştırmalı bir analiz yapma iddiası taşıyor; ancak Venezüella gözlemlerini/bilgisini daha genel ve soyut bir düzeyde bazı kavramsal tartışmalara çekmeyi amaçlıyor.

III-Latin Amerika: Bir Kıtayı Ortak Kılanlar

"Brezilya'da köylüler sordu: İnsansız bu kadar toprak varken, neden topraksız bu kadar insan var? Onlara kurşunla cevap verildi."

E.Galeano (Zamanın Ağızları)

Havaalanına indiğim anda başlayan şaşkınlık, Hilton otelinin lobisinde Martha Harnecker'in enerjik bir şekilde katılımcıları karşılama sürecinde devam ediyor. Küresel dayanışma başlığı altında gerçekleşen toplantıda, hemen hemen herkes İspanyolca konuşuyor. Zaten katılımcıların çoğu da Latin Amerika'nın farklı ülkelerinden (Kolombiya, Meksika, Şili, Arjantin, Küba, Bolivya, Peru vs.) geliyorlar, aralarında "El Turco" olarak isimlendirdikleri benim dışımda, daha çok Kanada, Amerika ve İngiltere'den birkaç katılımcı var. Abartılı bir şekilde de olsa, dünya Latin Amerikalılar için biraz da Latin Amerika anlamına geliyor. Ortaklığı sağlayan dil ise aslında dışarıdan gelen bir şey. Ve dışarıdan gelen dil, kıtada ortak bir tarihin varlığını işaret ediyor: İspanya ve Portekiz'in acımasız erken dönem kolonyalizmi. Kalkınma çalışmalarımıza eşlik eden Celso Furtado, Latin Amerika'nın bir zamanlar coğrafi bir duruma atfen kullanılırken, daha sonra nasıl tarihsel bir gerçekliğe dönüştüğünü/ dönüştürüldüğünü anlatır. Latin Amerika'yı özellikle bir arada tutan, duygusal ve hınç dolu

tarihsel ortaklıktır (Furtado, 1978). Ronald H. Chilcote ve J.C.Edelstein ise Latin Amerika üzerine hacimli erken dönem çalışmalarının girişinde, Kuzey Amerika'da değil de Latin Amerika'da doğmanın maliyetli olduğunu en azından istatistik terimleriyle konuşulduğunda böyle olduğunu belirtirler (Chilcote ve Edelstein, 1974:1). İspanya ve Portekiz'in kıtadaki kolonyalist varlığı, Büyük Britanya'nın kapitalist işleyişi ile önemli bir değişiklik geçirir ve kıtada kapitalist ilişkilerin belirleyiciliği artar.² ABD ise kıtaya ilişkin yayılmacı emellerini, siyasi bir kararlılıkla *Monroe Doktrini* (1823) ile açıkça ifade eder.

Kıta için bu kolonyalist-emperyalist tarihin ne anlama geldiğini, Venezüella'da Chavez'in doğduğu yer olan Barinas'ta kavradım. Bolivarcı devrimin eğitim alanında gerçekleştirdiği gelişmeleri (Mission Robinson-temel eğitim, Mission Ribas-ikincil eğitim ve Mission Sucre-yüksek öğretim) aktarmak için başlayan konferans, konferansa katılan bizleri büyülemişti. Ama tam bu heyecanın orta yerinde kürsüye çıkan ve Venezüella yerlilerinin lideri olduğunu sonradan anladığımız konuşmacı, oldukça sert ve eleştirel bir konuşma yaptı. Konuşmasında Bolivarcı devrimi desteklediklerini, ama eğitimde gerçekleşen devrimci dönüşümün sorunlu olduğunu işaret etti. Sorunlu olarak tanımlanan şey ise, eğitimin İspanyolca yani sömürgecilerin mirası üzerinden yapılıyor olmasıydı. Bunun kabul edilemeyeceğini oldukça sert bir dille açıkladı. Eğitimde gerçekleşen dönüşümlerin mimarlarından Luis Bonilla, yemek arasında şaşkınlığımı(zı) anlayınca bazı açıklamalar yaptı. Açıklamasında Chavez'in iktidara geldikten sonra gerçekleştirdiği Anayasa ile Venezüella yerlilerine oldukça önemli haklar verildiğini (dillerini kullanma, Mecliste temsil ve benzeri haklar) işaret ettikten sonra, 25 milyonluk nüfus içinde yerlilerin sayısının dört yüz binin biraz üstünde olduğunu belirtti. Yani, toplam nüfus içinde % 1.5'luk bir yerli nüfus. Şaşkınlığım cahilliyemi açığa çıkardı ve bu sayının tarihsel olarak hep bu düzeyde olup olmadığını sordum. Şaşkınlık, tarihsel donanımı daha fazla olan konuklar ve Luis'e sirayet etti. Sömürge döneminin aynı zamanda, yerli halkın imha edilme dönemi olduğu ve bunun kıtadaki diğer ülkeler için de geçerli olduğu detaylı bir şekilde anlatıldı. Marx'ın birikimin tarihinin "kandan ve ateşten harflerle yazıldığı" yönündeki tespitini çok daha yoğun bir şekilde hissettim ve bu ifadenin Latin Amerika için "daha çok kan ve ateş" biçiminde ifade edilmesi gerektiğini düşündüm.

İspanyol ve Portekiz egemenliği, daha sonra İngiltere'nin kapitalist gelişimi kıtada "yerli halkın" hızla yok edilmesine neden olmuş. Örnek olarak işgalcilerden önce Meksika'nın nüfusunun 16 milyondan az olmadığı tahmin ediliyor; İspanyol egemenliği sona erdiğinde Meksika nüfusunun sadece bir milyon kaldığı belirtiliyor (Furtado, 1978: 6). Bugünkü nüfusun tarihsel kaynağı ise bir yandan Avrupadan göç edip gelen beyazlar, diğer yandan Afrika'dan getirilen

2 Değişimi Marx büyük bir ustalıkla anlatır: "Kapitalist üretimin manüfaktür dönemi boyunca gelişmesiyle birlikte, Avrupa kamuoyu, utanç ve vicdan denen şeyin son kalıntılarını da yitirmişti. Uluslar, kapitalist birikim aracı olarak kendilerine hizmet eden her türlü utancı, sinsi bir tebessümle övüyorlardı. Örneğin, saygıdeğer A. Anderson'un, şu bönce *Annals of Commerce*'ini okuyunuz. Burada, Utrecht barışında yapılan zenci ticaretinin bundan böyle Afrika ile İspanyol Amerikası arasında yapılması ayrıcalığının koparılması, İngiliz devlet yönetiminin bir zaferi olarak ilân ediliyordu. Böylece, İngiltere, 1743 yılına kadar İspanyol Amerikasına, yılda 4.800 zenci gönderme hakkını elde etmiş oluyordu. Bu, aynı zamanda, İngiliz kaçakçılığı için bir örtü de oluyordu. Liverpool, köle ticareti ile göbek bağlamıştı. Bu, onun, ilkel birikim yöntemiymi" (Marx, 1986: 778).

köleler ve bu İspanyolların karışımıyla ortaya çıkan melezlerden oluşuyor. Nüfus içinde var olan bu farklılıkları anlamak zor, ari İspanyol olanlar (*criollo*) ve sınıfsal olarak daha alt sınıflara ait olanlar (*mestizo*, *mulatto*, *amerindian*, *zambo*) gibi. Güney Amerika'ya İspanya'nın girişi 1522'de gerçekleşiyor ve ilk yerleşim de Venezüella'da gerçekleşiyor. Venezüella'da Yaracuy şehrinde altın madeninin açılması, aynı zamanda köle kullanımını da başlatıyor. İlk elden bölge halkı köleleştiriliyor; gerilim ve yetersizlik karşısında ise Afrika'dan getirilenler köleleştiriliyor. Kıta'da sömürgecilikle ilk karşılaşan ülke Venezüella olurken, bu aynı zamanda kıtanın toplumsal-sınıfsal özelliklerini belirleyen ve geniş toprak sahipliğine dayalı üretim olarak tanımlanan *latifundia* tarzı oluşumların da başlaması anlamına geliyor.

Kısaca işaret ettiğimiz bu tarihsel ortak arka plan, Latin Amerika'nın kendine özgü-lüğünü işaret etmesi açısından önemli. Ama bu kendine özgü olma halinin teorik alanda hem zenginlik hem de olumsuz sonuçlara yol açtığını belirtmemiz gerekiyor. Kendine özgü konunun tarihsel arka planı hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığımızda, ne Latin Amerika kökenli teorik çerçeveleri/alternatif analizleri ne de son yıllarda kıtada sokaklara dökülen sessiz yığınları anlayabiliriz. Yine aynı tarihsel arka planı bilmediğimizde, kıtada sıkça kullanılan "ulusalci anti-küreselci" dilin Türkiye pratiğine aynen aktarılamayacağını da bilemeyiz. Bu belirlemeden hareketle Latin Amerika için tarihsel sürecin ne anlama geldiğini oldukça kısa bir biçimde aktarmak anlamlı olacak.

IV- Latin Amerika'nın Eleştirilmesi Gereken Teorik/Politik Mirası: Bağımlılık Okulu

"Bağımlılık teorisi henüz ölmedi. Teori sol analizlere hala girebiliyor...Bağımlılık teorisine karşı ideolojik çatışma, geçmişe ait değil, günümüzün acil amaçlarından biridir"
(Meksika Komünist Partisi'nin 19. Kongresinin Sunuş Bildirgesi'ndeki 15.tez -aktaran Munck, 1981, 162).

Kıtanın tarihi, kıtadakilerin ortaklığının ve dışsal güçlere özellikle de emperyalizme karşı tepkilerinin temel kaynağıdır. Latin Amerika kökenli kalkınma ya da az gelişmişlik yazınında "bağımlılık okulunun" güçlü olmasının kaynağı da bu tarih olsa gerekir. Bağımlılık okulu 1960'lı yıllarda geleneksel Marksist analizlerin eleştirisinden hareketle Latin Amerika tarihini yeniden gözden geçirip, yeniden yazar. A.R.Fernandez ve J.F.Ocampo'nun (1974) işaret ettikleri gibi, tarihin bağımlılık okulunca yeniden yorumlanması ile başlayan tartışmalarda odak noktası, Latin Amerika'daki devrimci hareketlerin stratejilerini tartışmaktır. Fernandez ve Ocampo haklı olarak şu ifadeyi kullanırlar: "Devrimci güçler için dostların ve düşmanın kim olduğunu işaret etmekten daha önemli bir şey olamaz. Bağımlılık okulunun varlık nedeni ve başlangıç noktası da budur. Bağımlılık okulu bu noktada daha önce tartışılan

emperyalizm ile kapitalizm ayrımı üzerinden politik strateji belirlemeye yönelir” (Fernandez ve Ocampo, 1974: 31). Bu noktada teori Latin Amerika'nın azgelişmişliğini kıtanın içsel dinamikleri ya da feodalizminden hareketle açıklamak yerine, kıtanın dışsal bağımlılığı üzerinde yoğunlaşmayı tercih etmiştir. Bu tercihin ulaştığı nokta ise emperyalizm üzerinde yoğunlaşıp, kapitalizmi pek fazla gündeme almamaktır. Ya da kapitalizm sadece dışarıda olanı tanımlayan bir olgu olarak analiz edilir. Bağımlılık okulunun emperyalizm-kapitalizm ayrımında emperyalizme öncelik tanınması bir adım sonra, bağımlılığı bir ülkenin diğer ülke kaynaklarını sömürmesi biçiminde tanımlamaya yol açar. Bu tarz bir tanımlı popülerleştiren ise Dos Santos olmuştur:

Bağımlılık, bir grup ülke ekonomilerinin, diğer ülkelerin büyüme ve yayılmaları tarafından belirlendiği, bir belirleme durumudur. İki veya daha fazla ekonomi arasında veya bu ekonomilerle dünya ticaret sistemleri arasındaki karşılıklı-bağımlılık ilişkisi, bazı ülkelerin kendi itici güçleri ile büyüyebilirken, bağımlı durumda olan diğer ülkelerin, kendi gelişmelerine olumlu veya olumsuz etkide bulunabilecek biçimde, ancak başat ülkelerdeki genişlemenin bir yansıması olarak genişleyebilmeleri durumunda, bağımlılık ilişkisine dönüşür (aktaran Ercan, 2001: 126).

Bağımlılık okulunun mantığı “akıl almaz” bir sonuca varır. Merkez denen ülkelerdeki kapitalist gelişmenin nedeni çevre ülkelerin sömürülmesi ile açıklanır (Brenner, 1977). André Gunder Frank (1971) “ekonomik gelişme ve azgelişme paranın iki yüzü gibidir” diyerek azgelişmişliğin nedenini sadece gelişmişliğe bağlamakla kalmaz, azgelişmiş toplumlardaki *devlet* ve *burjuvaziyi* de sadece merkeze kaynak aktarma işlevi ile tanımlar. Merkez ile çevre arasındaki hiyerarşik ilişki üzerine kurulu olan bu tanımlamanın Marksist analizden farklılığı, Pirene, Sombart ve Weber'de belirleyici olan kapitalizmi kâr ve piyasa için üretim yapan bir sistem olarak tanımlamasıdır (Sternberg, 1974: 77). Oysa Marksist analiz için belirleyici olan sadece dolaşım alanı değil, üretimin önceliğinde üretim ve dolaşım alanının birlikteliğidir.³ Bağımlılık okulu dolaşım alanında yoğunlaştığı için, azgelişmişliği erken dönem talan ve artık-aktarımı üzerinden açıklar; tarih bu aşamada donmuş gibidir. Oysa kapitalizm, artı-değer yaratma üzerinden ve dahası artı-değerin artan miktarları üzerinden gelişir; bu erken kapitalist ülkelerde olduğu gibi, talan ve artık aktarımı döneminden sonra geç kapitalist ülkeler için de belirleyicidir. Bu anlamda da Brenner'in işaret ettiği gibi kapitalist gelişme birikim sürecinde *üretim güçlerinin süreklilik* arz eden gelişimi ile ancak açıklanabilir (Brenner, 1977). Bu tarz bir gelişimde üretim güçlerinden bahsettiğimiz anda değer yaratma sürecinde belirleyici olan “emek süreci” ve bu sürecin sonucunda kapitalist anlamda biçimlenen sınıflar arası çatışmalar önem kazanır. Bağımlılık okulu ve benzeri analizlerin Latin Amerika gerçeğine baktıklarında göremedikleri ya da analizlerine katmadıkları temel değişken *emek sürecidir* (Edelstein, 1981).

3 Marksistler arasında üretime öncelik veren ve dahası üretimi temel belirleyen olarak tanımlayan anlayıştan farklı olarak, kapitalizmin üretim ve dolaşımın eş zamanlı işleyişinin açığa çıkardığı ilişkiler bütünü olarak kavramlaştırılmasından yanayım. Bu tarz bir tanımlama azgelişmişliğin tarihsel olarak analiz edilmesinde dünya ölçeğinde üretim ve dolaşımın eşitsiz birlikteliğini işaret etmemize olanak sağlar. Böyle bir çerçeve bağımlılık okulunu haklı kılacak bir çerçeve gibi görünse de bağımlılık okulundan önemli farklılıkları olduğunu kısaca işaret edelim. Üretim ve dolaşımı eş zamanlı ele alan bir çalışma için bkz. A. de Janvry, 1981, özellikle sayfa 23-26.

Emek süreci ve dolayısıyla değer yaratma süreci yerine, *Monthly Review* okulunun da işaret ettiği “uluslararası tekeli sermayenin” etkin organizasyonuna bağlı olarak, değer aktarımı süreci ön plana çıkarılır. Yoksulluk, açlık ve işsizlik gibi olgular yabancı tekellerin müdahalesi ile deforme olmuş sürecin ürünü olarak açıklanır. Bu tanımlamada sorunun kaynağı olarak kapitalizmi değil, *çarpık kapitalizm* gösterilir. Edelstein’in işaret ettiği gibi bağımlılık okulu ve benzeri yaklaşımların “sosyalist devrim” çağrıları idealist bir çağrıdır. Bu çağrı süreci normal sınırları içine çekme adına yerel burjuvaziyi özellikle üretken sermayeyi, anti-emperyalist cepheye çağırıldığı için idealisttir. Emek süreci ve sürecin temel değişkeni olan sınıfsal farklılıkları göstermeden “yerel sermaye” ile diğer toplumsal kesimler arasında bir anti-emperyalist cephe tanımlanması bu anlamda sorunludur (Edelstein, 1981: 103).

Bağımlılık okulunun özellikle günümüzde daha etkin biçim alan bu reformist yorumunda, anti-kapitalist bir dil/strateji yerine Angotti’nin işaret ettiği gibi, az gelişmişliğin tarihsel sınırlılıklarını aşarak bağımsız bir kalkınma için yabancı egemenliğinden kurtuluş ifadesi öne çıkar. Örtük olarak kapitalist gelişmeden sosyalist gelişmeye aşamalı bir geçiş savunulur. Böyle bir geçiş için gerekli ittifak politikasında ise ulusal burjuvazinin gönlü alınır (Angotti, 1981: 124). İttifakta kimler mi yer alacaktır: kentsel işçi sınıfı, köylülük ve ulusal burjuvazi. Böyle bir blok emperyalizmden bağların koparılarak ulusal kalkınma ve demokrasinin gelişmesini sağlayabilir (Steenland, 1985: 49).⁴ Oysa politik pratiğin uzun vadede sağlıklı olması için hareket edilen zeminin tarihsel/toplumsal pratikleri doğru bir şekilde ifade etmesi gerekir. Steenland ulusal burjuvazi ve ittifak/cephe mantığından hareket eden Latin Amerika’daki bir çok deneyimin başarısızlığa uğradığını (Peru’da APRA, Venezüella’da AD, Bolivya’da MNR) işaret ettikten sonra, bu tür ittifakların Latin Amerika’da ithal ikamesine dayalı dönemde (1930 ve 1940’lı yıllar) iç pazarın önemli ölçüde gelişmesine neden olduğunu belirtir. Latin Amerika deneyiminin açığa çıkardığı ve *Monthly Review* dergisinin tüm dünyada dolaşıma sokarak etkili kıldığı bağımlılık okulu yönelimli analizler, başta Latin Amerika olmak üzere dünyanın birçok yerinde hareketlerin anti-kapitalist bir biçim almasını önemli oranda engellemiştir ve engellemeye devam ediyor. Bu tarz analizlerin ısrarla üzerinde durdukları ve kapitalist birikim sonucu olan “eşitsiz gelişme”, Marksistlerin “bağımlılık okulu” ile paylaştığı bir olgu olabilir; ama sadece bir olgu (Weeks, 1981: 119). Bu olgunun tarihsel gelişiminin açıklanması bu iki okulun farklı yönelimlerini gösterir. Yine bağımlılık okulunun anti-emperyalist politikası Marksistlerle örtüşebilir; ama Marksistlerin anti-emperyalizmi özünde kapitalizme karşı bir teorik-politik etkinlik iken, bağımlılık okulu için anti-emperyalizm nihai öneme sahip bir etkinliktir.

V- Bir Dönemlendirme Denemesi:

Talan-Artık Aktarımından Artık Yaratımına

Kıtada gerçekleşen kapitalizme özgü işleyişi anlamayı önleyen yukarıda işaret ettiğimiz

4 Steenland çalışmasında Latin Amerika’da Maoçu grupların ulusal burjuvazi, köylülük ve işçi sınıfının oluşturacağı anti-emperyalist blok yoluyla “yeni demokrasi” adına *ulusal kapitalist* gelişmeyi savunduklarını belirtir. Komprador burjuvazinin silahlı mücadele ile iktidardan indirilmesinin temel amaç olarak tanımlandığı bu stratejinin nüanslarıyla Latin Amerika Komünist partilerinin önemli bir kısmı için geçerli olduğunu vurgular (Steenland, 1985).

teorik-tarihsel arka plandır. Bu arka plandan hareketle kıta düzeyinde yapılan genellemeler, kıtanın toplumsal/yapısal özelliklerinin kapitalizmin dünya ölçeğinde geçirdiği aşamalara bağlı olarak farklılaştığını gözardı eder. Burada bağımlılık okulundan farklı olarak, sürecin biçimlenmesinde ilk aşamalarda dışsal dinamikler etkili olsa bile, içsel dinamiklerin özellikle sınıfsal dinamiklerin ve bu dinamiklerce belirlenen “devlet” biçimlerinin önemli olduğunu vurgulamamız gerekir. Kapitalizmin güç ve donanımı açısından erken kapitalistleşen ülkelerden geç kapitalist ülkelere yönelen bir etkileme olsa bile, bu etkiyi sadece dış dinamizme bağlı olarak anlayamayız. Şimdi Lula'nın danışmanlarından olan M.C. Tavares 30 yıl önce yaptığı bir çalışmada “ticaret ve yabancı sermaye akımı, sermaye birikim dinamiğini dışarıdan belirlemez, yalnızca onunla eklemlenir ve üretken yapıda ve tarihsel birikim modelinde meydana gelen değişimler üzerinde içeriden etkiler” ifadesini kullanmıştır (Tavares'ten aktaran Munck, 1979: 37). Tavares kıtada geç kapitalistleşmeye ilişkin tarihsel duyarlılığın engellediği bir algılamayı; kapitalizmin bu kıtada kendine özgü yapısal-sınıfsal özellikleri hareketle geçirdiğine ilişkin gerçekliği gözler önüne sermektedir. Bu anlamda sadece Latin Amerika değil, tüm geç kapitalistleşen ülkelerin tarihinde erken dönem için talanla başlayan ve artık aktarımı ile devam eden süreç, kapitalizme ilişkin yapısal özelliklerin belirginleşmesi ile artık yaratımının belirginleşmesine dönüşür. Erken kapitalistleşen toplumların diğer toplumlarla ilkel birikim aşamasında girdiği ilişkiyi niteliksel farklar üzerinden açıklasak bile, zamanla geç ve erken dönem kapitalistler arasındaki farklılık niceliksel bir farklılığa dönüşür. Artık aktarımı üzerinden toplumsal ilişkiyi analiz etmek, daha çok dolaşım alanını öne çıkarırken, artık yaratımı üzerinden gerçekleştirilecek analizler üretimi analizin merkezine yerleştirir. Farklı donanıma sahip toplumlar arasındaki ilişkiyi üretim ve dolaşım alanlarından hareketle analiz etmek, üretim ve dolaşımın ilişkiye taraf olan toplumlardaki özelliklerini dikkate almayı gerektirir. Bu anlamda da üretim ya da dolaşımın analizin merkezine yerleşmesi, bu alanlardan birinin öteki karşısında öneminin azalması anlamına gelmez. Aslında tarihsel süreç içinde iki tarz analizin belirleyici olduğu farklı dönemlerden bahsedebiliriz, ama sermaye birikiminin temel bileşenlerinin ülke içinde oluşmaya başlamasıyla birlikte, artık yaratımı analizin temel belirleyeni haline gelir, gelmesi de gerekir. Bu sadece gerçekliği anlama çabası açısından önem arz etmez, gerçekliği dönüştürmeye yönelik politik stratejiler açısından da özel bir öneme sahiptir.

Diğer yandan bağımlılık okulu ve bağımlılık okulundan hareketle çerçevesi belirlenmiş emperyalizm teorilerinin işaret ettiği merkez kapitalist ülkelerin çevre ülkelerde *birikimi bloke ettiği* yönündeki açıklama/analiz tarzlarının aksine, birikim sürecinin çevre ülkelerde başlamasının temel belirleyenlerinden biri, sermaye birikiminin yapısal özelliği iken, diğeri bizzat erken kapitalist ülkelerdeki para-ticari ve üretken sermaye birikiminin ulaştığı aşamaya ilgilidir. İfademizi daha da açacak olursak, üretim ve dolaşım faaliyetinin kapitalist ilişkiler içinde biçimlendiği toplumlar, üretim faaliyetinin kapitalist olmadığı toplumsal formasyonlarla ilişkiye girerek bu toplumsal formasyonlar üzerinde yıkıcı etkiler göstermeye başladığı andan itibaren, süreç içinde ilişkiye taraf olanların özellikleri ilişkiden önceki konumlarından farklı olacaktır. O zaman her aşamada ilişkiye taraf olanların değişen konumları bir diğerinin

özelliğini de içinde taşımaya başlayacaktır. Latin Amerika gerçeğini tartışan Novack'ın bu yöndeki analojisi oldukça önemlidir:

Eğer alüminyum ile bakırı belirli oranlarda karıştırırsak, bu karışımın sonucunda elde ettiğimiz metal alaşım, karşıma konu olan her iki elementten farklı olacaktır. Tarihte de buna benzer bir durum gerçekleşir, sosyal evrimin farklı aşamalarına ait toplumlar ilişkiye geçtiğinde benzer bir durum ortaya çıkar. Bu ilişki, birleşme (fusion) kendine özgü özellikleri olan yeni bir formasyona yol açar (Novack'tan aktaran Romagnolo, 1975: 9).

Novack'ın toplumsal gerçekliğe ilişkin bu ifadesini A.Sayer'in "çifte olumsuzluk" kavramı ile daha net bir şekilde tanımlayabiliriz:

Bir nesnenin etkileme gücü ya da etkilenme eğiliminin harekete geçmesi, kendi etkileme güçleri ve etkilenme eğilimleri olan başka nesnelere olan ilişkisine bağlı olarak olumsal bir nitelik taşır. Belirli bir nesnenin etkileme gücü harekete geçtiğinde sahip olacağı gerçek etki, ilişkili olduğu diğer nesnelere etkileme güçlerine bağlıdır. Bu güçler, onun başlangıçtaki eğilimlerini engelleyebilir, geçersizleştirebilir, değiştirebilir ya da pekiştirebilir. Bu anlamda nedensellik ilişkilerinin gerçek etkilere dönüşmesinde çifte bir olumsuzluk söz konusudur (Sayer, 2004: 262).

Novack'ın Romagnolo'nun eleştirisine karşı yazdığı yazıda verdiği örnek bu ilişkiyi açıklamamızı kolaylaştırır. Brezilya'da şeker plantasyonlarının gelişimi ile birlikte toprak sahipleri, şeker ihracatında dünyada belirleyici bir konuma geçmişlerdir. Şeker üretiminde ise köle emeği kullanılır. Bu aşamada köle emeği üzerindeki kontrol artık klasik kölelik sisteminden önemli farklılıklar arz edecektir. Şeker baronları kölelerin emek gücü üzerinden kâr elde ederken, klasik kölelik sisteminden farklı bir işleyiş gerçekleşir. Kapitalist dünya piyasasının gelişimi köleliğin artan ticarileşmesine neden olur. Köleler üzerinden zenginleşen toprak sahipleri kendilerini lord ve leydi olarak görürken, diğer yandan yukarıda da işaret ettiğimiz gibi emek arzı, yerlilerden daha çok Afrikalı köle tüccarları aracılığıyla Karaip adalarından sağlanır. Novack'ın örneği yukarıda Brenner'in işaret ettiği üretim araçlarının gelişimini doğrularak devam eder. Şeker baronlarının gelişimi beraberinde belirli bir miktar sermaye gerektiren şeker imalathaneleri ve değirmenlerinin varlığına yol açar (Novack, 1976: 103). Novack'ın işaret ettiği bu örnekten hareketle artık köle getirilen yerlerdeki ilişkiler sisteminin, köle getirilmesinden önceki sistemden farklı olacağını, Brezilya şeker baronları ile köleler arasındaki ilişkinin de farklılaşacağını ve daha da önemlisi erken kapitalist ülkelerle girilen ve miktarı artan ticaretle birlikte, geç kapitalist ülke ticari sermaye ve üretken sermayelerinin de farklılaşacağını söyleyebiliriz. Diğer yandan temel ürünlerin ihracatı üzerine kurulan ilişki ulaşım ve benzeri bir dizi yoğun sermaye isteyen yatırımların yapılmasına neden olduğu oranda, birikimin ilerleyen aşaması özellikle üretken sermaye gelişimini kolaylaştırır.

Böylece sermayenin dünya ölçeğindeki gelişimini tek yönlü determinist ya da güç aktarımına bağlayan analizleri bırakıp, karşılıklı etkileşime ve etkileşime girenlerin donanımına bağlı bir süreç olarak analiz etmek, gerçekliğin gerçeğe uygun analizini yapmamıza olanak verecektir. Böyle bir ilişki ilişkiye taraf olanların nesnel sınıfsal konumlarını açığa çıkaracağı gibi, az gelişmişlik analizlerinde belirleyici olan içsel değişkenler-dışsal değişkenler açmazını da

arkada bırakmamızı sağlar. İçsel ve dışsal dinamikler sermaye birikiminin farklı aşamalarında ve üretim ile dolaşımın farklı etkinliklerine bağlı olarak dinamik bir biçim alır. Böylece bağımlılık okulu ve bu okulun temsilcilerinin Latin Amerika'nın tarihsel gelişiminin başından itibaren kapitalist "gelişme" tarafından engellendiği vurgusu geçersiz kalır. "Artık aktarımının" belirleyici konumdan çıkması bu anlamda önem kazanır. Kaynakların A.G. Frank ya da Latin Amerika Yapısalcı Okulu'nun⁵ öncüsü olan Prebisch'in ifadesi ile çevreden merkeze (ya da uydudan metropole) aktarılması ve sonuçta çevrede birikimin olmaması yönünde bir açıklama geçerliliğini yitirir. Aynı şekilde her iki yaklaşımın politik açıdan işaret ettiği *dış ticaret* ya da *dolaşım alanının* reformcu anlamda (Latin Amerika Yapısalcı Okulu) kontrol altına alınmasına yönelik (ithal ikamesine dayalı) stratejilerin, daha radikal bağımlılık okulları açısından ise dünya ölçeğinde işleyen sistemden kopuş stratejilerinin politik açıdan yetersiz olduğu açığa çıkar.

Bu tarz analizler, kapitalizmi tehlikeli ve dışarıda olan bir şey olarak tanımlarken dışarıda olan tehlikeye karşı da içeride olanları ortak bir politik cephede toplama yönünde bir stratejiyi öne çıkarır. Böyle bir stratejide üretken yatırımları ile öne çıkan ulusal burjuvazi cephenin önemli bir unsuru olmakla birlikte, ticaret ve para sermaye işlevlerini üstlenen burjuvaziler genellikle *asalak* ya da *lumpen* olarak tanımlanır. Oysa bu tarz analizleri J. C. Mariategui oldukça erken bir tarihte (Latin Amerika Komünist Konferansı-1929) eleştirir. Konferansa yaptığı sunuşta Mariategui açıkça şu anlamlı tanımlamayı yapar:

Latin Amerika cumhuriyetlerinin durumu yarı-koloni ülke durumunda mıdır? Bu cumhuriyetlerin ekonomik şartları hiç kuşkusuz yarı-koloni durumundadır, ve bu özellik emperyalist genişlemeye rağmen kıtada kapitalist özelliklerin gelişmesi anlamına gelir. Fakat ulusal burjuvaziler, kârlılığın kaynağı olan emperyalistlerle işbirliğine yönelmektedirler (Mariategui, 1929).

Bu tarz işbirliği yukarıda işaret ettiğimiz çifte olumsuzluğun doğal sonucudur. Eşitsiz de olsa, bu ilişki burjuvazinin içeride kendini oluşturma sürecidir. Kendini oluşturma süreci için ilk adım, ülke içinden dışarıya artık aktarımına aracılık yapmak iken (komprador burjuvazi), diğer adım ise aracılık etmekten *artık yaratımına* yönelmektir. Artık yaratımı için, iç burjuvazinin⁶ öncelikle para ve ticari sermaye işlevlerini üstlenerek üretken sermaye için birikim yapması gerekir. Böylece süreç içinde burjuva, burjuva olarak kendini yaratır. Daha

5 1948 yılında Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan ECLA (Economic Commission for Latin America)'dan kaynaklanan ve "ECLA okulu" diye adlandırılan yaklaşım, az gelişmişliğin yapısal dinamiklerine ilişkin çözümlenmeleri nedeniyle aynı zamanda "Yapısalcı Okul" diye de anılmaktadır.

6 İç burjuvazi kavramı, ilk kez Poulantzas (1975: 72) tarafından 2. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde Avrupa sermayesinin Amerikan sermayesi ile olan ilişkisini açıklamak için kullanılmıştır. Poulantzas'a göre, bu ilişkiyi anlamak için "*ulusal burjuvazi*" ve "*komprador burjuvazi*" dışında üçüncü bir kavrama ihtiyaç vardır, o da "iç burjuvazi"dir. İç burjuvazinin "ulusal burjuvazi"den farkı, uluslararası sermaye birikimi süreci ile tek taraflı bir bağımlılık ilişkisi yerine, karşılıklı ve çoğul bir ilişki içinde varolmasıdır. "Komprador burjuvazi"den farkı ise, hem kendi içinde bulunduğu toplumsal formasyon içinde, hem de dışında sermaye birikimini sürdürebilecek kapasiteye sahip olmasıdır. Kavram, Poulantzas'ın işaret ettiği ulusal burjuvazi ve komprador burjuvaziden farklılıkları açısından önem taşıyor; yazıda kavram bu özellikleri ile kullanılmakta. Fakat diğer yandan Poulantzas'dan farklı olarak, iç burjuvazi kavramını *uluslararasılaşma* kriterinden hareketle tanımlıyorum. Özellikle geç kapitalistleşen ülkelerde, kapitalist birikimin temel belirleyeni olan artı-değer üretiminin (kaynak yaratımının) ülke içinde belirli bir düzeye ulaşmasıyla birlikte bu sürecin öznesi ve nesnesi konumuna gelen üretken kapitalistleri işaret etmek için kullanıyorum. Bu anlamda uluslararasılaşma, üretken sermaye oluşumunun belirli bir düzeye ulaşması ile ilgilidir ancak iç burjuvaziyi tanımlayan temel özellik değildir. İç burjuvazi kavramını, kendi varoluş koşulları üzerinden ilişkilerini sürdürebilecek bir düzeye ulaşması anlamında kullanıyorum.

farklı bir şekilde ifade edecek olursak, sermaye birikiminin tüm aşamaları zamanla ülke içinde inşa edilecektir. Hiç kuşkusuz bu ifadelerin, yapısal zorunluluklar olarak tanımlanmaması gerekir. Bunlar bugünden geçmişin olgularına baktığımızda elde ettiğimiz yapısal nedenselliklerdir. Geç kapitalist ülkelerde iç burjuvazinin oluşumu, bir yandan ülke içinde değer yaratma koşullarının oluşumu ile, diğer yandan erken kapitalist ülkelerdeki sermayenin uluslararasılaşması ile yakından ilişkilidir. Bu açıklamalar, genel olarak Latin Amerika, özel olarak da Venezüella deneyimini anlamamızı kolaylaştıracak bir çerçeve sunar. Venezüella'nın zengin petrol kaynağına sahip bir ülke olması, iç burjuvazi oluşum sürecinin erken bir dönemde ve diğer alanlara göre eşitsiz bir biçimde gerçekleşmesine neden olmuştur.

Bu ifadeleri bir üst aşamaya taşıyacak olursak, dünya ölçeğinde erken kapitalistleşen ülkelerdeki sermaye birikim koşulları ile geç kapitalistleşen ülkelerdeki sermaye birikim koşulları arasındaki ilişkinin dinamik bir şekilde analiz edilmesinin gerekliliği açığa çıkar. Bu gerekliliği karşılayacak en önemli açılım ise *sermayenin uluslararasılaşması* kavramlaştırmasıdır.⁷ Kavram bir yandan sürece dahil olan farklı donanıma sahip sermaye gruplarını işaret ederken, diğer yandan yukarıda açıklamaya çalıştığımız değer aktarımı ile değer yaratımı süreçlerinin, başka bir ifade ile sermayenin toplam döngüsü içinde belirleyici olan üretim ve dolaşım alanlarının yine eşitsiz ama eş zamanlı işleyişini gözler önüne sermektedir.

Bu teorik çerçevenin oldukça önemli olduğunu düşünmekle birlikte, yer-konu sınırlamaları ile bağlantılı olarak ayrıntıya giremiyorum. Latin Amerika'nın tarihsel olarak kolonyalizm ile başlayan ve yoğunluklu olarak varolan zenginlik ve kaynakların batı toplumlarına (Hollanda, Portekiz, İspanya) aktarılmasına dayanan dönemden, kaynak aktarımı ve kaynak yaratımının kapitalist tarzının (artı-değer) egemen olduğu döneme geçiş, birkaç başlık altında ele almamız olası. Geç kapitalist ülkelerde iç burjuvazi oluşumunu referans alan bir dönemlendirme yapacak olursak, çok kabaca şu dört dönemin var olduğunu söyleyebiliriz:⁸

- 1) *kolonyal merkantilist aşama* (artık aktarımının belirleyici olduğu dönem),
- 2) *basit ihracata dayalı birikim* (artık aktarımının belirleyici olduğu, ama iç burjuvazi oluşumu için para-ticari sermaye birikiminin gerekli olduğu dönem),
- 3) *üretken sermaye birikimi aşaması* (artık yaratımının belirleyici olduğu ve ülke içi sermaye birikimi koşullarının, sermayenin toplam döngüsünün ülke içinde biçimlendiği aşama, dolayısıyla iç burjuvazinin oluşum aşaması),
- 4) *sermayenin toplam döngüsünün uluslararasılaştığı aşama* (artık yaratmanın daha da yoğunlaşarak arttığı aşama; ülke içi birikim koşullarını eşitsiz bir biçimde gerçekleştiren iç burjuvazinin değer yaratmanın bir üst halkasına geçmek için daha fazla sermaye ama döviz biçiminde sermayeye ihtiyaç duyduğu ve dolayısıyla dünya ölçeğinde işleyen sürece daha aktif katılmak zorunda olduğu aşama).

Sermaye birikimi mantığına dayalı bu dönemlendirmeyi, emek açısından da gerçekleştirebiliriz. Steenland'ın Şili deneyiminden hareketle gerçekleştirdiği dönemlendirmenin ilk

7 Kavram için ilk elden Palloix'ya (1975); Palloix'nın kavramlaştırmasının geç kapitalistleşen ülkelere yönelik olarak kullanımı için Bina ve Yaghamian'a (1991) ve daha teorik bir çerçeve için Bryan'a (1987) bakmak yararlı olacaktır.

8 Latin Amerika'da gerçekleşen dönüşümleri belirli dönemler olarak sınıflandırmada, sermaye birikimi-sınıflar ve devletten hareket eden yaklaşım, bize farklılıklarla birlikte genel bir çerçeve sunar, bu tarz bir sınıflandırma için bkz. Bryan (1987), Munck (1979), Bina ve Yaghamian (1991).

aşamasında “yerel halk köleleştirilmeye çalışılır”; daha sonra “yarı-feodal emek kullanımı” gündeme gelir. Yarı-feodal emek kullanımı yukarıda Novack’ın örneğinde işaret edilen duruma karşılık gelir. Toprak sahibinin emek üzerindeki kontrolü geleneksel biçimde devam ederken, elde ettiği ürünü kullanma tarzı, değişim değeri dolayında gerçekleşir. Ürün yerel olanı ticaret bağlantıları ile dünya ölçeğinde işleyen döngüye bağlar (Novack, 1976). Üçüncü aşama on dokuzuncu yüzyılın sonunda ücretli emeğin kullanımıyla açığa çıkmaya başlar; ama tarımda yarı-feodal ilişkiler devam eder. 1930’lardan sonra ise kapitalist ücret ilişkisinin egemen olduğu döneme geçilir (Steenland, 1975: 49-57). Steenland’ın ayrımını ayrıca kapitalist ilişkilerin egemen olduğu dönemi de iki farklı aşamaya ayırarak günümüze taşıyabiliriz. Kapitalist anlamda emeğin biçimsel boyunduruk altına alındığı, yani üretim araçlarından bağlantılarının koparıldığı, birikimin ilk aşamaları ile kapitalist ilişkilerin tüm toplumsal ilişkilere egemen olduğu ve böylece emek üzerinde gerçek boyunduruğun kurulduğu dönem. Bu son dönemi aslında 1980’lerden sonra başlatabiliriz. İşsizlik ve verimlilik üzerinden işleyen süreçle birlikte, artık-emeğin sadece üretim alanında değil tüketim alanında da belirleyici olduğu, sadece emek gücünün üretim zamanında değil, yaşamın her alanında denetlendiği dönemdir bu.

Bu dönemlendirmeden hareketle Latin Amerika’ya ait kısa bilgiler verebiliriz. Kıtayı dışsal ve tarihsel bir müdahaleye maruz bırakan ilk aşamayı *kolonyal merkantilist aşama* oluşturur (Robinson, 2003: 149). *Conquistadores* olarak tanımlanan İspanyol işgalcileri, bugün Venezüella denen bölgeye çok ilgi göstermezler; altın ve gümüş yatağının olduğu Aztec ve İncal’ların yaşadığı bölgelerde etkin olurlar. Fakat daha çok yağmacı mantıktan hareket eden Portekiz ve İspanyol işgalciliği, İngiltere’nin kapitalist mantığa dayalı işgalci ilerlemesi karşısında uzun süre tutunamaz. Ama yağma üzerinden gerçekleştirilen kolonyalist hareketler, kıtadaki her kaynağı değerlendirmeye çalışacaktır. Örnek olarak kıtada Portekiz’in egemen olduğu Brezilya için şu ifade anlamlıdır: “Portekizler, Brezilya’nın kuzey doğusuna 1500 yılında indiklerinde, ne altın, ne gümüş, ne El Dorada bulabilmişlerdi, sadece *pau brasil* yani Brezilya kerestesi bulmuşlardı. Avrupa’ya kimyasal boya üretimi için ihraç edilen keresteler, aynı zamanda bu dönemde 5 milyon olduğu düşünülen yerli nüfusun da imha edilmesine yol açacaktı” (Hewitt, 1995: 67). Kapitalizmin üretim ve emek-gücü üzerinden gelişimi aynı zamanda Latin Amerika ülkelerinin tarihsel gelişimini de farklılaştırmıştır. Marx kapitalist üretim çağıının ilk işareti ile meydana gelen bu değişimi oldukça net bir şekilde ifade eder:

Amerika’da altın ve gümüşün bulunması, yerli halkın kökünün kazanması, köleleştirilmesi ve madenlere gömülmesi, Doğu Hint Adalarının ele geçirilmeye ve yağmalanmaya başlanması, Afrika’nın, kara-deri ticaretinin av alanı haline getirilmesi, kapitalist üretim çağıının pembe renkli şafak işaretleriydi. Bu pastoral gelişmeler, ilkel birikimin belli başlı adımlarıydı. Bunu, savaş alanı bütün yeryuvarlağı olan, Avrupalı ulusların ticaret savaşı izler. Bu savaş, Hollanda’nın İspanya’ya karşı başkaldırmasıyla başlar; İngiltere’de jakobenlere karşı savaşta dev boyutlara ulaşır ve Çin’e karşı afyon savaşı ile hâlâ sürer gider. İlkel birikimin farklı önemli anları, şimdi, az çok bir tarih sırasıyla, özellikle, İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere üzerinde dağılmış bulunuyor (Marx, 1886: 770).

Birikim, kapitalist üretimin şafağı, aynı zamanda zor kullanımını gündeme getirir: “17. yüzyılın sonunda, İngiltere’de, sömürgelerin, kamu borçlarını, modern vergi ve himaye sistemlerini kapsayan sistematik bir bütün meydana getirirler. Bu yöntemler, bazen, örneğin sömürge sisteminde olduğu gibi kaba kuvvete dayanırlar. Ama hepsi de, feodal üretim tarzının, kapitalist tarza dönüşüm sürecini yapay bir biçimde hızlandırmak ve bu geçişi kısaltmak için, devlet gücünü, toplumun bu örgütlenmiş kuvvetini kullanırlar. Zor, yeni bir topluma gebe her eski toplumun ebesidir (Marx, 1886: 770).

Gerek erken kapitalistleşen ülkeler, gerekse de geç kapitalistleşen ülkelerde yeni toplumsal ilişkilerin oluşumu için egemen sınıfların harekete geçirdiği “güç” aynı zamanda “devlet” aygıtının biçimlenmesine neden olacaktır. Latin Amerika’ya kapitalizmin aşılması, Latin Amerika toplumunda köklü değişimlere yol açar. Temel eğilim kıtanın sahip olduğu tarım ya da madenlerin kapitalist dünya piyasasına sunulmasıdır. Bu aşamayı yukarıda da işaret ettiğimiz gibi *basit ihracata dayalı* dönem olarak tanımlıyoruz. Bu aşamada erken kapitalist ülkeler için temel amaç, gelişen sanayi için girdi ya da ücret mallarının sağlanması iken geç kapitalistleşen ülkelerde daha sonra tüm işlevleri üstlenecek iç burjuvazinin nüveleri için amaç, tarım ya da madene dayanan ürünlerinin dünya ölçeğinde devam eden dolaşım sürecine aktarılmasıdır. İhracata konu olan bir ya da birkaç ürün, aynı zamanda bu ürünler üzerinde kontrol yetkisi olan toprak sahiplerinin güçlerinin artmasına neden olmuştur.

Erken kapitalistlerin ilkel birikimi ve üretken sermayenin gelişimi için *ücret mallarının* ve üretim için girdi olan ürünlerin teminine yönelik dinamikler, ilk etapta çevre ülkelerde varolan toprak sahipliğine dayalı ilişkilerin bir süre için de olsa güçlenmesine neden olmuştur. Bu dönemde egemen sınıfın var olma ve kendini güç ilişkileri içinde açığa çıkarma biçiminin kendine özgü görünümü ile karşılaşırız. Örnek olarak Brezilya için *kahve oligarşisinin* belirleyici olduğu bir politik yapılanmadan söz edebiliriz. Bu dönemi ve politik yapıyı ele veren en önemli değişken olan basit ihracata dayalı yapıyı aşağıdaki tabloda (Tablo 1) görebiliriz.

Tablo 1: Brezilya'da İhracatın Bileşimi				
Yıllar	Kahve (%)	İlksel Ürünler (%)	Diğer (%)	İmalat (%)
1898-1910	53	-	47	-
1914-1918	47	-	53	-
1924-1929	73	-	27	-
1934-1939	48	-	52	-
1940-1945	33	-	68	-
1946-1948	38	56	-	6
1960-1962	53	44	-	2
1965-1969	42	51	-	7
1970	36	53	-	11
1971	24	62	-	15
1972	25	46	-	29

Kaynak: Evans, 1976; 37.

Boron Latin Amerika'da kapitalistleşmenin bu ilk aşamasındaki devleti, “oligarşik devlet” olarak niteler (Boron, 1981). W.I.Robinson ise bu tanıma bir sıfat ekleyerek *liberal oligarşik devlet* kavramını kullanır (Robinson, 2003: 154-155). Oligarşik devlette etkin ve belirleyici olan sınıflar; dünya piyasası ile bütünleşen hammadde ihracatçıları, ve uluslararası ticari finans alanındaki bankerlerdir. Boron'un açıklamalarını izleyerek, oligarşik devletin kapitalizmin gelişimi için gerekli olduğunu (merkezi bir yönetim ve zor kullanım araçlarının ülke düzeyinde organizasyonu anlamında) söyleyebiliriz. Boron'un devlete yönelik erekselci yaklaşımı sorunlu olsa da, açıklamaları genel olarak doğru saptamalar içerir. Basit ihracat ile dünya kapitalizmine eklenme, geç kapitalistleşen ülkeler için ticari sermayenin harekete geçmesi anlamına gelirken, erken kapitalist ülkeler için ticari sermaye ve para sermaye döngüsünün mekansal olarak gelişmesine olanak sağlar. Diğer yandan, oligarşik devlet kıtada farklı ülkelerde farklı politik biçimlerde kendini göstermiştir. Boron'a göre Meksika'da Porfirio Díaz'ın (1876–1910) oldukça merkezileşmiş oligarşik devleti, Brezilya'nın Republic Velha'sından farklıdır; yine Şili'de parlamenter cumhuriyet de (1891–1920) 1880 ve 1930'ların başkanı olarak tanımlayabileceğimiz Arjantin'inden farklıdır. Oligarşik devletlerin farklı politik biçimler alması ise, Boron'un haklı ifadesi ile ülkelerin kendi içsel dinamiklerinden kaynaklanır. Burjuvazi, toprak sahibi ve uluslararası sermaye arasındaki çelişki ve ittifaklar, aynı zamanda farklı ülkelerin politik yapılanmalarının rengini-biçimini belirler (Boron, 1985).

Basit ihracata dayalı birikim dönemi, Latin Amerika için ilk elden bir ticari sermaye ve dolayısıyla para biçiminde sermaye birikimi sağlarken, bu sistemin zayıf noktası dünya ticaretine bağımlılıktır. Bu zayıflık 1929'da kendini açığa çıkarır. Örnek olarak depresyon döneminde kahve oligarşisinin belini büken fiyat düşüşlerine bakmak anlamlı olacaktır. 1929-1931 arasındaki iki yıllık sürede Santos-4 olarak adlandırılan kahvenin fiyatında % 60'lık bir düşüş gerçekleşir. Brezilya'nın ihracat geliri ise 1928'deki 100 milyon paundan 33 milyon

puana düşer (Evans, 1976, 38). Munck'un ifadesi ile "1929 dünya ekonomik bunalımıyla... Latin Amerika'nın bağımlı ekonomilerindeki devletin değişen rolü ile merkez ekonomilerdeki bunalım arasında bağlantı kurulması gereklidir" (Munck, 1985: 43). Bunalım Munck'un (1985) ifadesi ile

Latin Amerika ülkelerinin kendi iç dinamiklerinden ötürü gelişmekte olan değişiklikleri hızlandırır. Değişiklik ülke içinde üretken sermayenin gelişmesi, yani üretken sermaye yatırımlarının artışına bağlı olarak bir işçi sınıfının yaratılmasıdır. Ülke içi sermaye birikim süreci oligarşik devletin özelliklerinin de değişimi anlamına gelecektir. Üretken sermaye oluşumu emek ihtiyacını gündeme getirdiği oranda devletin etkinliği artar. Değişim oligarşik hegemonyanın krizini işaret ederken aynı zamanda Bonapartçı halkçı devleti etkin kılar (Arjantin'de Peronizm, Brezilya'da Vargacılık, Şili'de Halk Cephesi).

Boron, oligarşik devletin burjuvazinin mutlak hegemonyasını kuramadığı aşamayı geçiş aşaması olarak tanımlar. Bu aşamada iç üretken burjuvazi bir yandan kendi oluşum sürecine ait gereklilikleri devletin yeni işlevleri olarak tanımlarken, diğer yandan henüz gelişiminin başlarında olduğu için "ittifak" politikasını sürdürür. Boron bu durumu anlatmak için "bölüşülmüş hegemonya" kavramını kullanır. Bölüşülmüş de olsa bu hegemonya "ulusal üretken sermayenin gelişmesi" için gerekli ortamı hazırlamıştır (Boron, 1985: 29).

Munck'un (1985) Brezilya için geliştirdiği çerçeve Boron'u haklı çıkarır: "Bazen Brezilya burjuva devrimi olarak görülen 1930 'devrimi' kapitalizmin gelişiminde yeni bir aşamayı başlatmıştır". 1930-1945 ve 1950-1954 tarihlerinde G. Vargas'ın hakim olduğu dönem, "tarıma dayalı ihracatın egemenliğinin sonu ve kentsel-endüstriyel üretken yapıların üstünlüğü tarafından belirlenen yeni bir dönemin başlangıcını ifade eder...Yeni açılan geçiş döneminde, sanayi sektörünün birikimin birinci itici gücü olmasına ve toplumsal işbölümünün yeniden hızlanmasına yol açacak toplumsal koşullar yaratılır" (Munck, 1985: 45). Brezilya'da gerçekleşen bu değişimi Tablo 1'de görebiliriz. Brezilya için geçerli olan üretken sermaye oluşum süreci 1945-1955 yıllarında Peronist yönetim altındaki Arjantin için de geçerlidir:

Peronist yönetim, kalkınma politikasının temel amaçlarından biri olarak gördüğü sanayileşme ile ekonomiye yeni bir itilim vermiştir. Hafif sanayinin gelişmesine dayanan ve gelir dağılımı politikalarına uygun tüketim malları üreten bir sanayi burjuvazisi güçlenmiştir... 'Ulusal burjuvazi'nin ittifakına dayanan özenli bir devlet yapısı iç pazara yönelmiş; emekçi sınıflar oluşmuştur. Devlet, ekonominin temel sektörleri üzerinde denetimini arttırmıştır (Tebual, 2004: 203).

Ülke içinde üretken sermaye birikiminin başlangıcında varolan ittifak ve çatışmalar, ve sermayenin emek üzerinde devlet üzerinden halkçı biçimler alan kontrol yeteneği, birikimin ilerleyen aşamalarında aşınmaya başlar. Aşınmanın her ülke için kendine özgü koşulları olsa bile birikim açısından temel çelişki, üretimin dayanıksız tüketim mallarından dayanıklı ve ara mallara geçişidir. De Janvry'in ısrarla işaret ettiği gibi, bu geçiş ya ithal ikamesine dayalı stratejinin sektörler arası eklemlenmeyi hızlandırarak arttırdığı bir politikaya, ya da ülke içinde gelir dağılımı politikalarının bastırıldığı ve toplumsal bütünleşmenin parçalandığı dışa yönelik bir modele yönelmeyi gerektirir (De Janvry, 1990, 198). Aslında bu iki alternatif

gibi görünen/gösterilen seçenekler iç burjuvazi açısından birikime bağlı olarak sıra ile gerçekleştirilen uygulamaları işaret eder. Literatürde ithal ikamesine dayalı birikim stratejisinin kolay ve zor aşamaları olarak tanımlanan bu süreçler, bağımlı toplumsal formasyonlarda iç burjuvazi oluşumunun temel sorunu olan ara ve sanayi malı için gerekli sermaye olarak döviz ihtiyacının karşılanması ile ilişkilidir. Birikim için dövize duyulan ihtiyacın arttığı dönemler aslında ülke içinde sermaye üzerinde denetim kuran büyük ölçekli ve görece homojen bir burjuvazinin oluşumu anlamına gelir. Bu gelişim sermaye ile emek ve sermaye içi çatışmaların yoğunluk kazanmasına neden olur. Latin Amerika kıtası için bu değişim aynı zamanda siyaset bilimcilerin referans vermeyi sevdikleri “popülist devlet”in de artık işlemediği bir aşamayı ifade eder.⁹ Genelleme daha teorik bir dil üzerinden ifade edilecek olursa, sermaye birikimi oluşumunun erken aşamalarında içsel bütünlüğü görece dengeli olan ve siyasal düzeyde “kalkınmacı devlet” ya da iktisat disiplini için “ulusal kalkınmacılık” olarak tanımlanan, ortak ulusal iyiye dayalı aşamadan, sermaye birikiminin temel mantığının daha bir egemen olduğu ve buna bağlı olarak sınıf karakterinin daha bir belirginleştiği bir aşamaya geçilir.

Temel amaç ülke içindeki sermaye birikimini bir sonraki aşamaya taşımak iken, değişim ilk etapta ihracata yönelik sanayileşme ve zamanla küreselleşme sürecine katılma ya da küreselleşmenin gereklerini yerine getirme olarak tanımlanacaktır. İstikrar ve uyum olarak başlayan süreç daha sonra yapısal uyum olarak ifade edilecek ve uyum için emek, meta ve para üzerinde tepeden tırnağa yeni kontrol mekanizmalarının geliştirilecektir. *Sermayenin toplam döngüsünün uluslararasılaşması* olarak tanımlayabileceğimiz bu aşamada, *artı-değer yaratımı* yoğunlaşarak artmış ve daha da önemlisi artı-değer yaratma koşulları doğrudan dünya ölçeğinde işleyen piyasanın zorunluluklarına bağlı hale gelmiştir. 1980’lerde başlayan neoliberal ya da piyasa yönelimli politikalar Latin Amerika için arka arkaya kayıp iki on yıl olarak tanımlanmıştır. İstikrar ve yapısal uyum programları gelir dağılımını bozmuş, büyüme oranları, kamu bütçe açıkları ve dış açıklar gibi değişkenler açısından başarısız bir gelişme göstermiştir. Örnek olarak Latin Amerika için 1945-1980 yılları arasında yıllık büyümenin Gayri Safi Hasıla’ya oranı % 5,6 olarak gerçekleşirken, bu oran 1980-90 yılları arasında % -1.8 ve 1990-98 yılları arasında ise % 1.0’e düşmüştür. Yine yoksulluğun 1945 yılında % 50 olan oranını 1980 yılında %35’e inmiş, 1980-90 yılları arasında ise %35’den % 41’lik bir düzeye tekrar yükselmiştir (Ramos, 2000, Tablo 1’den). Fakat soruna sınıfsal açıdan yaklaşan D.F.Ruccio “*Başarısızlık Ne Zaman Başarı Olur?*” başlıklı çalışmasında, Arjantin, Brezilya ve Peru’yu inceleyerek neo-klasik iktisatçıların ve ülkemizde de çok taraftarı olan başını L.Taylor’un çektiği yapısalci okulun başarısızlık dediği durumun, son yıllara sınıfsal açıdan bakıldığında *başarı* olduğunu, *ama bu başarının sermayenin belirli kesimleri için başarı* olduğunu ifade edecektir. İstikrar ve yapısal uyum politikalarının bir bütün olarak artı-değer yaratma ve sömürü oranını arttırmaya yol açtığını işaret eden Ruccio, uygulanan politikalara ilişkin farklı çıkarları

9 Latin Amerikalı aydınlar arasında popülizme genellikle politik liderlik tarzı, ekonomik gelişme modeli gibi unsurlar içeren çok boyutlu bir olgu olarak yaklaşılır (Roberts, www.uzaklar.com). Ancak popülizm kavramı sınıfsal gerçeklik ve daha da önemlisi kapitalizmin yapısal özellikleri ile ilişkilendirilmediğinde oldukça sorunlu bir kavrama dönüşür, Venezuela’da Chavez ve Bolivarıcı hareketi akademik dünyaya aktarmada önemli bir isim olan Steve Ellner’in bu tarz yaklaşımın etkili isimlerinden biri olduğunu ifade etmek gerekir.

olan sermaye grupları arasındaki çatışmaların, emek üzerinde denetim ve sömürü oranının daha da artmasına neden olduğunu vurgular (Ruccio,1991). Latin Amerika'da sessiz insanları sokağa döken tam da yaşanan bu süreçtir.

Tablo 2: Latin Amerika'da ve ABD'de Çıktı, İstihdam ve Emek Üretkenliği Büyümesi

	İmalat Çıktı		İstihdam		Emek Üretkenliği	
	1970-96	1990-96	1970-96	1990-96	1970-96	1990-96
Arjantin	1.18	4.87	-2.62	-3.15	3.80	8.02
Brezilya	2.81	2.26	0.95	-6.41	1.86	8.67
Şili	2.76	6.40	1.51	3.49	1.25	2.91
Kolombiya	3.98	3.52	1.24	-0.22	2.74	3.74
Meksika	3.79	2.27	0.91	-0.03	2.88	2.30
Peru	1.17	5.09	2.85	1.97	-1.68	3.12
US	2,39	5,04	035	0.30	2.04	4.74

Kaynak: Katz, 2000

Makro veri seti içinde göze çarpan en azından iki değişkenin nedenlerini sorguladığımızda, kıtada değişen toplumsal ilişkiler alanını ve daha önemlisi sermaye karşıtı sınıfların kendi içlerinde artan ölçüde çeşitlenmesinin nedenlerini görebiliriz. Bu değişkenlerden ilki, işsizliğin artmasına karşılık, çıktı ve emek üretkenliğinin artmasıdır (Bkz. Tablo 2). İkinci değişken ise, yıllar içinde ihracatın muazzam artış göstermesidir. Yine Ramon'un verilerine göre, 1945 ile 1980 arasında ihracatın her yıl büyüme oranı sadece % 2.1 iken, bu oran piyasa yönelimli politikaların arttığı 1980-90 yılları arasında % 4.4'e ve 1990-98 yılları arasında ise %100 artarak % 8.8'e çıkmıştır. (Ramos, 2000, Tablo 1'den). İmalat ve emek üretkenliğinin artmasına bağlı olarak işsizliğin artması ve aynı zamanda ihracatın büyümesi, ekonominin özellikle sermaye için başarılı olduğu anlamına gelmesinin yanı sıra, üretim sürecinin ve dolayısıyla emek sürecinin içsel mimarisinin yeniden yapılanmasına neden olmuştur. Siyasal iktidarlar açısından ilk kuşak yapısal reformlar olarak adlandırılan politikalar "piyasanın orman yasalarını" harekete geçirip, işçi sınıfının dahası tüm sermaye dışı kitlelerin örgütlülüğünü bir dizi yasa ile engellerken, mikro düzeyde yani dar anlamda işbölümünde üretim sürecini ve emek sürecini hızla dönüştürmüşlerdir. Dönüşümün temel belirleyeni olan ticari liberalizasyonun sağlanmasından sonra uluslararası ticarete (özellikle de hiyerarşik olarak devam eden imalat sektöründeki meta akışına) *dikey eklemlenme (integration into vertical flows of trade)* ve bu hiyerarşiye eklemlenme için ülke içinde imalat çeşitliliği sağlayarak yatay olarak eklemlenme (*integration into horizontal trade flows*) gerçekleşmiş, bu da toplumsal alanda bir çok önemli değişime yol açmıştır. Bu gelişmelerin nedeni her ne koşulla ve her ne maliyette olursa olsun, döviz biçiminde sermaye birikimini artırmaktır. Üretim süreci içinde artı-değer yaratmak için her geçen gün sermaye yoğun yatırımlara yönelen sermaye, teknolojinin sağladığı olanakları kullanarak üretimde doğrudan değer yaratmayan kısımları üretim sürecinden çıkarırken (ölçek ekonomilerinden zaman ekonomilerine geçiş), bu çekirdek ve sermaye yoğun üretim alanları dışında ya yine aynı üretimin ihtiyacını karşılayan ya da tamamen geniş kitlelerin

gelir düzeyine göre üretim-hizmet sunan muazzam bir enformel sektörün oluşmasına neden olmuştur. Bu gelişme sermaye birikimi açısından bir yandan emeğin verimliliğini az sayıda sermaye yoğun üretim alanında görece artı-değerin artmasına neden olurken, diğer yandan uzun çalışma saatleri ile mutlak artı-değer koşullarını sağlamıştır. İşçi sınıfının farklılaşmasına neden olan bu süreç, özellikle düşük ücretli yada düzenli geliri olmayan kesimlerin ihtiyacını karşılayacak ürünleri temin eden bir üretimin de varlığına neden olacaktır. Ücret mallarının fiyatını düşüren bu yeni gelişme ise, düşük ücretli ve sosyal güvencesi olmayan çok sayıda işin varlığına yol açmıştır. Robnson'un genel teorik çerçevesinde sorunlu yanlar olmasına karşın, yerel sermaye gruplarının dünya ölçeğinde işleyen süreçten yararlanmak için, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları emekle dış ticarete katıldıkları vurgusuna katılmamak olası değildir. Birikim dinamiğini ucuz emekte gören iç burjuvazi, devletin bu alanda etkinliğini arttırması talebini yoğunlaştırmıştır (Robnson,1998). Arka arkaya çıkan "iş yasaları" bunun önemli bir belirtisidir. Fakat diğer yandan ucuz emek avantajını kullanmanın yoğunlaşarak artmasının arkasındaki yapısal temel neden, iç burjuvazinin ayakta kalması ve daha da önemlisi üretimi bir üst aşamaya taşımasıdır.

İç burjuvazi oluşumu sürecinde, özellikle üretken sermayelerin dünya ölçeğine eklenerek nemalanma istekleri, işçi sınıfının önemli ölçüde dönüşmesine ve yeni bir kesimin oluşmasına neden olmuştur. Marta Harnecker *Latin Amerika Solu Kendini Sorguluyor* adlı çalışmasında söz konusu kesimi, son birkaç on yıl için yeni olan bir değişken olarak tanımlar. Bildik işçi sınıfı yerine kent yoksulları olarak adlandırılan bu kesim, "büyük kentlerin en yoksul semtlerinde yaşayanlardır." Harnecker biraz da şaşkınlıkla kent yoksulları için "birçok ülkede baskıcı devlet aygıtları, halk muhalefetinin geleneksel siyasal eklemlenme devrelerini (partiler ve sendikalar) yok ettiği için, bu kitle yenilikleri hem içeriklerinden hem de örgütlenmelerinden kaynaklanan, yeni ifade ve direniş biçimleri aramak zorunda kalmıştır" ifadesini kullanır (Harnecker, 1997: 98). Üretim mekanlarında gerçekleşen değişim, önceki dönemle karşılaştırıldığında görece ayrıcalıklı sendikalı bir çekirdek işçi sınıfı ile işgücünü bile satamayan bir işsizler ya da işgücünü sosyal güvencesi olmayan ve kısa erimli işler için satan geniş bir kitle açığa çıkartmıştır. Görece güvenceli işçiler bu işsiz ya da güvencesiz kesimin varlığında ayrıcalıklarını her an kaybetme kaygısıyla savunmacı bir konuma düşmektedir. Sendikalar ise genel olarak işçi sınıfını değil de bu bir avuç kalan ve her geçen gün sayıları azalan kesimi ve daha da önemlisi ayaklarının altındaki toprak kaydığı ölçüde sendikacı olarak kendi konumlarını kollama/pazarlama durumuna düşmüşlerdir.

Diğer yandan sermaye birikimini bir üst aşamaya taşıma istek ve zorunluluğu, muazzam ölçüde sermaye ihtiyacını açığa çıkardığı için daha önce yaratılan değer ve servetler hızla bölüşüm ilişkilerine çekilir. Bu sürecin bir yönü, devletin daha önceki yeniden paylaşımçı politikalarının sermaye için artık kabul edilemez oluşudur; diğer yönü ise sermayeler arasındaki bölüşümde, servet ve sermayelerin likit biçim olarak bölüşüme konu olmasıdır. Sınıfsal çelişkilerin devletin yeniden dağıtımcı politikalarının gerilemesine yol açmasının anlamı, bir yandan kamu alanındaki istihdam olanaklarının azalması ve kamunun sağlık, eğitim, konut gibi alanlardaki desteklerinin azalması iken; diğer yandan daha önce toplumsal amaçlar ve "ortak iyi" için kullanılan servet ve varlıkların mülkiyetinin hızla el değiştirmeye başlamasıdır. Bölüşüm ilişkilerinin ikinci ayağı ise sermayeler arasındaki rekabet ve sermaye ya da servetlerin hızla yeniden bölüşüme konu olmasıdır. Tüm bu sınıflar arası ve sınıf içi çelişkilerin yoğunlaştığı alan devlet olduğu ölçüde, devletin sermaye içi ve sermaye karşıtı gruplar üzerindeki artan müdahalesi, sınıfsal çelişkilerin sınıflar ile devlet arasında yaşandığına dair

erken dönem yanılısamayı daha bir belirgin kılacaktır. Devletin küresel kapitalizmin gereklerine uyma ya da yapısal reformları harekete geçirme yönündeki etkinliklerini, özellikle sermayenin uzun erimli çıkarlarını temsil eden ulusötesi kurumlar dolayında gerçekleştirmesi, Latin Amerika tarihinde belirleyici olan *dışsal müdahaleye* dayalı açıklama tarzını yeniden güçlendirerek belirleyici hale getirmiştir.

Yerel sermaye gruplarının geç kapitalistleşen ülkelerdeki yer ve önemlerini Latin Amerika gerçekliğinde ele alan Alex E. Fernández Jilberto ve Barbara Hogenboom'un derlemeleri, bu anlamda hem bu alanda yapılmış en önemli derleme olup, hem de oldukça önemli ipuçları sunması açısından özel önem taşımaktadır. Piyasa, devlet ve küreselleşme kavramları üzerinden işaret edilen aşırı genelleştirilmiş ve fetişleştirilmiş kavramlar bu derlemede yerini, gerçekliği sınıfların ya da sınıfları temsil eden baskı gruplarının etkilerinden hareketle açıklayan bir çerçeveye bırakmıştır. Alex E. Fernández Jilberto ve Barbara Hogenboom'un derlemedeki yazılarında şu anlamlı ifadelere rastlamak olasıdır:

Latin Amerika'da neoliberal yeniden yapılanma üzerine sürdürülen geniş ölçekli çalışmalarından sonra, artık neoliberalizm tam anlamıyla küresel bir gerçeklik halini almıştır. Kamu girişimciliğinin özelleştirilmesi ile ekonomik düzensizleştirme politikaları beraberinde finansal ve endüstriyel grupların (*Grupos-Holding*¹⁰) Latin Amerika'da muazzam ölçüğe varan yoğunlaşma ve büyümelerine neden olmuştur. Buna paralel olarak, neoliberal politikalar kalkınma kavramının işaret ettiği endüstrileşmeyi ve ekonomik grupların (holding) ulus-devlet temelli varlığını da sona erdirmiştir" (Jilberto, ve Hogenboom, 2004: 149).

Aynı derlemede yer alan bir diğer çalışmada ise telekomünikasyon gibi önemli ve büyük sermaye isteyen bir alanda yerel sermayelerin ne kadar etkili olduğu işaret edilmektedir (Bull, 2004). Diğer yandan Türkiye gerçeğinde de önemli olan özelleştirme deneyimini Alex E. Fernández Jilberto Şili gerçeğinden hareketle analiz eder. Tespitleri oldukça anlamlıdır; Şili'de özelleştirme yerel grupların baskısı sonucunda başlamış ve ilk aşaması tamamen yerel sermaye gruplarının etkisi dolayında gerçekleşmiştir. Daha büyük ölçekli kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi başladığında, yani özelleştirmenin ikinci aşamasında ise, yerel sermaye grupları uluslararası büyük sermaye grupları ile ittifak arayışına girmişlerdir. İttifak uluslararası sermayenin Şili'de etkili olmasına neden olurken, yerel sermayeler de bu sermayeler kanalı ile güç donanımını arttırmışlardır.¹¹

Sınıfsal açıdan kıtanın geldiği noktayı *Yüzyılın Sonunda Latin Amerika* başlıklı metinlerinde Petras ile Veltmeyer özetlemişlerdir:

Kırsal ağırlıklı tarımsal ekonomiden kentsel ağırlıklı imalat ekonomisine geçiş, Latin Amerika toplumunda sınıfsal olarak güçlü bir işbölümüne neden olmuştur. Bir yanda küresel sermaye döngüsüne eklemlenen bir avuç milyoner ve az sayıda ihracat yönelimli

10 grupos económicos: Latin Amerika'da büyük ölçekli ekonomik grupların oluşturduğu güç bloğuna verilen isim (Teubal, 2004: 174).

11 Dünya Bankası için bir araştırma yapan Stijn Claessens ve arkadaşları Doğu Asya krizinden sonra finansal yeniden yapılanma olarak adlandırılan (ki bu aslında zararların toplumsallaştırılmasını devletin üstlenmesi anlamına geliyor) olgunun maliyetinin ulusal yurt içi hasılanın % 16 ile % 450'sine vardığı belirtilmiştir. Yine aynı çalışmada bugün liberallerin oldukça sık yakındıkları kamu borçlarının ülkeye göre değişen oranlarda (Endonezya'da % 90'dan fazla, Kore, Malezya ve Tayland'da % 37 ile 48 düzeyinde) arttığı belirtilmiştir (Claessens, 1999: 2).

çok uluslu şirket. Diğer yanda ise sayıları artan yoksul ve marjinalleştirilmiş işçiler var. Sosyal hakları ve işgüvenliği gibi yasal hakları elinden alınmış genellikle kentin enformel sektöründe çalışan işçiler (Petras ve Veltmeyer, 1999: 32)

Kapitalizmin Latin Amerika'daki gelişimine ilişkin bu genelleme içinde Venezüella'yı bulmamız da olasıdır; diğer yandan Venezüella'nın kıta içinde kendine özgü dinamikleri olduğunu söyleyebiliriz. Ama gerek Latin Amerika'nın Arabistan'ı olması, gerekse petrolden dolayı girişimci orta sınıfın çok güçlü olmaması, çok daha önemlisi petrol gelirlerinden dolayı her zaman için devletin yeniden dağıtımcı politikalarının daha belirgin olmasına bağlı olarak Venezüella'da askeri darbelerin 1960'lardan beri yaşanmıyor olmasına ilişkin kendine özgümlükler, 1989'da yaşanan ve *estallido social* yani sosyal patlama olarak tanımlanan *Caracozo* yani büyük ayaklanma ile tarihe karışmıştır.¹² Büyük ayaklanmayı anlatmadan önce günümüz Venezüella'sını temsil eden Caracas'a göz atmak anlamlı olacaktır.

VI-Caracas: Nedenler ile Sonuçları Eşzamanlı Yaşayan Bir Kent

Uçaktan dağlar arasında yeşiller içinde görünen Caracas'a yaklaştığınızda, aynı zamanda dağların tepelerinden kentin içlerine doğru yığın halinde üst üste binmiş evleri görmeye başlıyorsunuz. Kolomb'un Çin denizinde ilerlediğini düşündüğü ve "dünya cenneti uzanıyordu göz alabildiğine" diye defterine not düştüğü yerler, yaklaşık 500 yüz yıl sonra oldukça değişmiş olsa gerek. Havaalanından taksiye binip Caracas'taki otele doğru yol alırken, gördüğüm manzara karşısında J. Baudrillard'ın Amerika'ya ilişkin anlamlı vurgusunu hatırladım: "Nedenlerini kaybetmiş sonuçlar ülkesi." Genel olarak Venezüella'yı bilemem; ama taksile havaalanından kentin içine giden kısa yolculuktan sonra Caracas'ı "neden ve sonuçları eş zamanlı olarak yaşayan bir kent" olarak düşünmeye başladım. İki dağın arasında yeşillere gömülen kent, aynı zamanda gecekondü diyebileceğimiz (diyebileceğimiz diyorum çünkü içiçe, penceresi ya da kapısı olmayan ve olmadık yerlere dağılan yerleşim birimleri) görünümle karşılaşıyorsunuz. Sanki her an bu evimsi yapılar dağların eteklerinden (Avila dağları ve 2600 metreye varan yüksekliğinden) aşağılara, kentin içine akacak duygusu veriyor. Diğer yandan kentin merkezinden doğuya doğru yöneldikçe gökdelenler, lüks binalar, zenginlikten nasibini alan insanların oturduğunu hemen kavrayacağınız konut alanları sizi karşılıyor. Ama bu karşılama o kadar sıcak değil, ince bir alan içinde doğuya gittikçe konutların şatafatının oldukça korunaklı olduğunu görüyorsunuz. Bazen binayı göremeyeceğiniz kadar yüksek duvarlar, bazen binaya ulaşmayı zorlu kılacak, ya da zorlu olduğunu hissettirecek çeşitli korunma tedbirleri. Sonradan binalara güvenlik amacıyla eklenen tüm bu teferruat, gerçekten de burada bir güvenlik sorununun var olduğunu hissettiriyor. Gün ışığında bile korunaklı olan bu bölgeler, yoksul-işsiz insanların yaşamaya çalıştığı ve *barrio* adı verilen yerlerin tehdidinin görüldüğü/gözlemlendiği yerler. Yavaş yavaş hava karardığında bu görünüm tamamen değişiyor. Gece korunmaya çalışan bölgelerin tüm zenginliğini açığa çıkaracak ışıklar etrafa yayılırken, gündüz

12 Büyük ayaklanma (*Caracozo*) aslında Venezuela üzerine ısrarla işaret edilen Venezuela'nın kendine özgü olduğuna ilişkin ısrarlı vurguları bir ölçüde geçersiz kılmıştır. Venzeuele'nin kendiliğine özgüülüğü üzerine ısrarlı bir vurgu ve Chavez'in politik var oluş koşullarını bu kendine özgü dinamiklere bağlayan ve eleştirilmesi gereken bir yazı için bak: Ellner ve Salas (2005)

gözüyle görülen barriolar cılız, kansız, titrek, soluk, güçten düşmüş bir biçim alıyor. Kentsel alandaki mekansal ayrışmanın, dahası toplumsal eşitsizliğin kendini bu kadar açık ifade ettiği bir durum mümkün değildir diyese geliyor insanın.¹³ Diğer yandan toplumsal konumların mekansal olarak gece ile gündüz gibi kesin sınırlarla birbirinden ayrılışına, korku içindeki orta ve üst sınıftan kesimlerin kendi aralarındaki “tepelere yaşayan bu insanlar bir gün başımıza yağacak” yönelimli dertleşmelerinin eşlik ettiğini duyar gibi oluyorsunuz. İşte bu korku, neoliberal politikaların hızla yaşama geçirildiği yıllardan sonra gerçeğe dönüşüyor.

Monaldi ve arkadaşları (2005), Venezüella'da kurumlar ve politik süreçlere ilişkin raporlarında Venezüella'da gerçekleşen değişimi üç döneme ayırarak analiz ediyorlar. Tutucu bir yaklaşımı olan rapor sadece değişimin farklılaşan evrelerini göstermesi açısından önem kazanıyor. İlk dönem 1958-1988 yıllarını kapsıyor. *Punto Fijo Paktı* olarak tanımlanan bu dönem, 1961 Anayasası'nın çizdiği çerçeve içinde güçlü iki parti sistemini ve görece istikrarlı bir dönemi işaret ediyor. İkinci dönem ise 1988-1998 yıllarını kapsıyor; bu yıllar varolan görece dengeli *Punto Fijo Paktı*'nın bozulması anlamına geliyor. Son dönem ise 1999'den günümüze geçen süreyi işaret ediyor. Bu dönem Chavez'in seçimle iktidara gelmesi ve sonrasındaki gelişmeleri içeriyor (Monaldi ve arkadaşları, 2005).

Yazarlar işaret etmese bile bu ayrımı geçerli kılan en önemli olay 1989 yılında gerçekleşen ve büyük ayaklanma anlamına gelen Caracazo oluyor. Kitlelerin “artık yeter” dediği bu tarih sadece kendisini önceleyen bir varoluşun sonunu getiriyor; çok daha önemli yeni gelişmeleri ve tabiki Bolivarcı hareketin yani Chavez'in de varoluş koşullarını hazırlıyor. O zaman biz Caracazo ayaklanmasından hareketle geriye ve ileriye doğru tarihi okuyalım. Geriye doğru bakış, yaşanan gerçekliğe ait nedensellik bağlantılarını açığa çıkaracaktır. Bu bağlantılardan hareket ederek şimdi ve gelecekteki olasılıklar, ya da sınıf-aktörlerin sahip oldukları potansiyelleri yakalamaya çalışacağız.

VII-Caracazo: Sessiz Yiğınlar Kent Merkezine İniyor

Venezüella için dönüş noktası veya “kupanın taşması” ayaklanma (*sacudon*) ya da *Caracazo* olarak tanımlanıyor. 1989 yılında gerçekleşen ayaklanma, Venezüella'da 1958'den beri süren ve *Pact of Punto Fijo* olarak adlandırılan görece dengeli dönemi bitirmekle kalmıyor; aynı zamanda bugün iktidarda olan Chavez ve ekibinin de varoluş koşullarını hazırlıyor. Ayaklanma aslında sınıf, bölüşüm, devlet gibi son zamanlarda sıkça tartışılan kavramların gücünü ve güçsüzlüğünü göstermesi açısından önemli. Ayakta kalma stratejileri iyice ortadan kalkan ve kalktığı için dağlarda ve tepelerde yaşamaya çalışan bu kesimlerin dağlardan-tepelere inmesinin nedenlerini nasıl açıklayacağız. Çok daha önemli olan bu kesimleri nasıl tanımlayacağız? Geniş anlamda tüm mülkiyet araçlarından yoksun kalan/bırakılan ve dolayısıyla emek-gücünü satma dışında ayakta kalamayan tüm konumları içeren bir işçi sınıfı tanımı ilk elden doğru olsa bile, işçi sınıfını tanımlayan örgütlenme araçlarından yoksunluk, ya da işçiyi sisteme entegre etmede yabancılaştırıcı bir işlev üstlenen “ücret” olgusunun yokluğu özel bir önem kazanıyor. Ücret, yabancılaştırıcı işlevine rağmen, mücadelenin kime

13 Bu tarz zengin gözlemler için bkz. Gott (2000)

ve neye karşı olunduğunu işaret eder. Oysa işsiz çoğunluk için bu işaret genellikle ortadan kalkar. Diğer yandan, işçi sınıfını dar anlamda sadece üretken emeği içerecek şekilde tanımlarsak, o zaman özellikle Venezüella deneyiminin gösterdiği gibi bu kesimi temsil eden ve bu kesim adına konuşan sendikaların (ki aslında son yirmi yıl içinde neredeyse tüm ülkelerdeki sendikaların) sürekli olarak tabanlarını azaltan yeni gelişmeleri içselleştiremedikleri gibi, yeni oluşumlarla birlikte görece avantajlı bir konumu temsil etmeleri nedeniyle sorunlu bir işçi sınıfı kavramıyla karşılaşırız. Bu soruların cevabını vermek kolay değil ama *Caracazo* deneyiminin iyi incelenmesi, yapısal olarak süreklilik arz eden eğilimlerle, yeni ve farklı olana ait bir dizi ipucu verecektir.

Caraca’da ikinci gün, gece ile gündüz arasındaki çelişkinin içine dalma isteği ile dolup taşıyorum. İspanyolca bilen Kanadalı bir diğer delege ile bana eşlik eden Felix (Caracas Üniversitesi’nden bir öğrenci) heyecanla kenti bize gezdirirken, kitlelerin kentte korkulan ayaklanmasına ait bir dizi açıklamada bulunuyor. Kente tepelerden ve diğer yoksul bölgelerden yağmur gibi insanlar aktığını belirtiyor. Kendiliğinden gelişen bu olayda insanlar ilk önce arabaları ters çevirmeye başlıyor ve sonra kent merkezindeki market ve süpermarketleri yağmalıyorlar. İsteklerini kamçılayan onca ürüne, vitrinlerde sadece bakakaldıkları şeylere hızla saldırmaya başlıyorlar. Ve öfke içinde orta ve üst sınıfın Avila dağının eteklerindeki ayrıcalıklı konut bölgesine doğru yöneliyorlar. Felix’in heyecanla işaret ettiği olaylar, daha sonra okuduğum Maria. P. García-Guadilla’nın makalesi (2005) ile daha bir anlaşılır hale geliyor. Maria’nın işaret ettiği gibi Venezüella’da 1980’lerde başlayan ekonomik ve politik kriz bu olayla toplumsal güçleri olabildiğince görünür kılıyor, ayaklanma yoksullaşan-marjinalleşen kesimlerin gücünü açığa çıkarıyor. Çatışma fabrikalardan değil sokaklardan başlıyor, mekansal bir biçim alıyor: Caracas ve diğer büyük kentlerde sokaklar, iş merkezleri ayrıcalıklı mekanlar ya da barriolar üzerinden süren bir çatışma. Chavez’in altı yıllık iktidarı bu keskin mekansal farklılaşmayı pek azaltamıyor; öyle ki bazı metro istasyonlarından geçerken Luis Bonilla ısrarla üzerimizdeki Chavez tişörtlerini çıkarmamamızı bizden istemek zorunda kalıyor. Maria’nın işaret ettiği gibi yoksul ve dışlanmışların yaşamaya çalıştığı ve bugün Chavezci olan bölgeler ile hâlâ zenginliklerini ve ayrıcalıklarını koruyan orta ve üst sınıfların yaşadığı mekanlar arasındaki çelişkiye, bir de politik olarak tanımlanmamış ama her an politik bir çatışmanın yaşanabileceği kamusal mekanlar ekleniyor. Orta ve üst sınıflar kendi mekanlarını özel korumalarla, elektrik telleriyle, kocaman kapılarla korurken kamusal alanlar güvensizliğin, riskin mekanlarına, ama görebildiğim kadarıyla en çok da sokak satıcılarının ve enformel ekonomik faaliyetlerin geliştiği mekanlara dönüşmüş durumda. Sınıfsal konumlar ve daha da önemlisi son yıllarda dünya ekonomisi ile yerel sınıfsal politikaların açığa çıkardığı farklılıklar, mekansal homojenlikler ve dolayısıyla keskin ayrışmalarda gözlemlenebiliyor (Garcia-Guadilla, 2005).

Yaklaşık 30 yıl sonra sessiz yığınların sokağa döküldüğü/ayaklandığı 27 Şubat 1989 tarihi, aynı zamanda ordunun ayaklanan kitlelere ateş açtığı tarih oluyor. *Venezüella’da Bolivarçı Devrimin Tarihi*’ni yazan Luis Bonilla-Molina’ya yemek sırasında sorduğum peki “ordu ya da polis bu olaylara nasıl tepki verdi” sorusuna oldukça üzgün bir şekilde, “tabii ki ayaklanan

yoksul halka bu tarz bir eylemliliğe bir daha kalkışmalarını sağlayacak şekilde bir göz dağı verdiler” diye cevap veriyor. Göz dağının anlamı Luis'e göre dört bini aşan insanın öldürülmesi ve on binlerce insanın da yaralanması anlamına geliyor. Luis hükümetin “ayaklanmayı baskı altına alma tarzının aslında ayakta kalmak için en gerekli şeylerden yoksun kesimlerin, aynı zamanda varolan politik temsil olanaklarından da uzak olduklarını hissetmelerine neden olduğunu” ve bu gelişmenin bizzat kendisinin de Chavez hareketinin gelişmesine yol açtığını belirtiyor. Bu noktada belirli bir anda patlayan bu enerji nasıl oluştu sorusu önem kazanıyor. Bu soru ayaklanan/sokaklara düşen ve enerjisinin “tehlikeli” olduğunu gösteren “şekilsiz/tanımsız kitleleri” daha yakından tanımamıza yol açacak.

VIII-Caracazo Öncesi: Yapısal Dönüşüm ve Değişen Dinamiklerin Yarattığı Gerçeklik

İnsanların sokaklara dökülüşünü ilk elden yine çok etkilediğim Caracas'tan başlayarak anlatmaya çalışacağım. E. Galeno Caracas'ın gelişiminin ilk ipuçlarını (1970'ların başı) bizlere verir:

Başkent Caracas'ın kapladığı alan, otuz yılda yedi katına çıktı. Serin gölgeli avlularıyla, sessiz katedraliyle eski sakin kent büyük bir hızla gökdelenlerle doldu. Caracas bugün, elektronik aletlerin egemen olduğu bir kabus, tüketiciliği yaratıcılıktan üstün tutan, gerçek gereksinimleri gizlemek için yapay gereksinimleri arttıran petrol kültürünün merkezidir. Caracas'ta konservele ve sentetik ürünlere bayılır, yürünmez otomobile bilinir. Motorların çıkardığı gaz vadinin temiz havasını kirletmiştir. Caracas'ta uykusuzluk çekilir, çünkü kazanmak ve harcamak, tüketmek ve satın almak, her şeye sahip olmak arzusu bir türlü doyurulmaz. Tepelerin eteklerinde, sayıları yarım milyonu geçen bir unutulmuşlar ordusu, gecekonduardan bu savurganlığı seyrederek (Galeno, 1986: 168).

Tarihsel gelişime ilişkin erken dönem bir diğer tanımlama da James Petras'ın (1970) ilk kitaplarından biri olan ve Latin Amerika'nın anlaşılması açısından hâlâ önem taşıyan çalışmasında bulunabilir. Bu kitapta Petras, sürecin temel belirleyeninın kıtadaki kapitalist gelişme ve endüstrileşme ile birlikte hızla gelişme kaydeden kentleşme olgusu olduğunu işaret eder. Buraya kadar henüz değinmediğimiz, ama Venezüella'yı gerçekten de kendine özgü kılan “petrol çekişli” bir ekonomi olması kır ile kent arasındaki ilişkiyi daha da sorunlu kılar.

Kırsal alanın erken basit ihracata dayanan ve “kahve çekişli” dinamikleri, 1910'ların başında petrolün bulunması ile önemli bir değişim geçirmiş, bu değişim sermaye birikimi, sınıflar ve devlet arasındaki ilişkilerin de kendine özgü biçimler almasına yol açmıştır. Petrolün ekonomik etkinliklerde belirleyici olması, Venezüella'daki sermaye birikimi sürecini, Latin Amerika'nın kapitalist dünya sistemi ile ilk tanışma ve yüzleşme sürecinde yaşadığı, *basit tarımsal ürünlerin ihracatına dayalı sermaye birikimi* sürecinden farklılaştırmıştır. Özellikle tarımsal alanda egemenliğini sürdüren toprak sahipleri, petrolün öneminin arttığı ve bolivarın da aşırı değerli olduğu yıllarda kentsel alanlarda yatırım yapmaya yönelmişlerdir, tabii toprakların mülkiyetini ellerinde tutarak. Böylece tarımın milli gelir içindeki payı 1976 yılında % 5'lere düşmüştür. Ama en önemli gelişme, kırdan kente yönelik hızı her geçen

gün artan göç olgusu olmuştur. Özellikle büyük toprak sahipliğinin varlığında, Petras 1960 yılında toplam nüfus içinde % 58'lik bir kesimin topraksız emekçi olduğunu belirtir. Böylece aynı yıllarda kırsal alanda işsizlik oranı % 55 oranındadır ve bu nüfus kırlardan büyük şehirlere özellikle de Caracas'a büyük göçler olmasına neden olmuştur (Petras, 1970: 92-105). Daha uzun erimli bir veri sunacak olursak, 1926 yılında nüfusun % 85'i kırsal alanda yaşarken, bu oran 1971 yılında % 25'e inecektir. Chavez, Gott'un çalışmasında yazara yaptığı açıklamasında petrol çekişli bir ekonominin hem de hükümetlerin temel politikası olarak gelişmesinin tarımsal alanların tamamen yıkımına yol açtığını ve köylülerin topraklarını terk etmelerine neden olduğunu anlatır. Chavez kendi deneyiminin de bu "köylü göçü/patlaması" içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtir: "Asla köyümdeki evimden başka bir yere gitmek istemezdim ama gitmek zorunda kaldım" (Gott, 2000: 10). Göçler kısa bir sürede Caracas'ın nüfusunun dört yüz binden dört milyona çıkmasına neden olur (Gott, 2000: 10). Bu yazının sınırları içinde ayrıntısına giremediğimiz bir başka önemli olgu da şudur: Venezüella'da kapitalist gelişme sürecinin özellikle petrol çekişli olması ve petrolün de devlet için temel gelir kaynağı olması, toplumsal üretim ve bölüşüm koşullarının uluslararası düzeydeki gelişmeler ile yakından ilişkisi olmasına neden olmuştur. Juan Paplo Perez Saiz ve Paul Zarembka'nın 1979'da yazdıkları *Accumulation and the State in Venezuelan Industrialization* (Saiz ve Zarembka, 1979) makalelerinde işaret ettikleri gibi Venezüella'da petrolün bulunması, bir yandan pre-kapitalist ülke toplumsal ilişkilerinin dünya ölçeğinde devam eden birikim mekanizmalarıyla doğrudan eklemelenmesine yol açarken, diğer yandan ülkede endüstriyel gelişme ve dolayısıyla da sermaye birikiminin temel belirleyeni haline gelmiştir (Saiz ve Zarembka, 1979: 6).

Petrolün temel etkinlik haline gelmesi topraksız emekçilerin petrol alanlarına yönelmesine neden olmuşsa da, sermaye-yoğun bir sektör olan petrol çıkarımı görece az sayıda istihdam olanağı yaratmıştır. Petrol ve petrol üzerinden sermaye birikiminin belirleyici olduğu ekonomide, içsel sermaye birikimi hemen her dönemde uluslararası belirlemelere bağlı olmuş ve bu ise ülke içindeki sınıf konumlarını belirlemiştir. Devletin başından itibaren petrol gelirleri üzerinden yeniden dağıtımcı politikalar geliştirmesi, toplumsal sınıflar arası ve sınıf içi ilişkilerin diğer ülkelere göre daha fazla devlet üzerinden gerçekleşmesine neden olmuştur. Devletin petrol yönelimli belirleyiciliği aslında ekonominin diğer alanlarında da belirgin bir biçim almıştır. Örnek olarak büyük bir rezerve sahip olan Guyana bölgesinde kurulan *Corporacion Venezolana de Guyana*'da (CVG) yerli ve yabancı sermayenin de payı olmasına rağmen en büyük pay devlete aittir. Aynı şekilde çelik üretimi için 1964 yılında kurulan SIDOR adlı geniş üretim kompleksi devlete aittir ve özel sektörün üretimine de sınırlamalar getirilmiştir. Devletin üretim alanındaki etkinliği 1964 ile 1972 yılları arasında % 8.9'dan % 46 oranına çıkmıştır. 1976 yılında tüm petrol şirketlerinin mülkleri ulusallaştırılmıştır. 1972 yılından sonra kamu yatırımlarının payı toplam yatırımlar içinde % 32 iken, bu pay 1981 yılında % 60 oranına çıkmıştır. Coker bu durumu "devlet üzerinden sermaye birikimi" kavramını kullanarak açıklar (Coker, 1999).

Devletin etkin bir şekilde öne çıkmasına rağmen, Sontag ve arkadaşlarının ısrarla işaret ettikleri gibi Venezüella devleti, idealize edilmiş liberal devlet anlayışından hareketle açıkla-

namaz. Başından itibaren Venezüella devleti, kapitalist yeniden üretimin toplumsal yeniden üretim koşullarını hazırlayacak işlevler ile birikim sürecinde farklılaşan sermaye içi fraksiyonların çıkarlarının çatıştığı bir alan olmuştur (Sontag, Cruz ve Campell, 1985). Yazarlar Venezüella'da endüstrileşme sürecini ele alırken, Venezüella devletinin sınıfsal ve kapitalist karakterini örten bir kavramın önemine dikkati çekerler. Bu kavram *kalkınma* kavramıdır. Latin Amerika'da ülkeler farklı yol ve yöntemler kullanarak endüstrileşme ya da birikim sağlasalar bile, tüm ülkelerin başvurduğu temel teorik çerçeve kalkınmacılıktır. Venezüella'da kalkınmacılık her zaman için petrol ve petrol gelirleri üzerinden yapılmıştır. Petrol üzerinde denetim kurmak ulusal egemenliğin temel belirleyeni haline gelmiştir. Bu noktada Hellinger petrol rezervlerine sahip olma ile devletin uluslararası piyasada bu kaynak üzerinden sağladığı rantı öne çıkararak devlet ile sınıflar arasındaki ilişkiyi analiz eder. Petrol kaynaklarının kontrolünü elinde tutmak sadece ulusal egemenlik ve ulusal kalkınma için önem arz etmez; devletin petrol üzerinden elde ettiği rant ile Venezüella'daki egemen sermaye grupları (grupos) arasında yakın ilişki vardır. Hellinger, Venezüella'daki egemen sermaye gruplarının (örnek olarak Polar, Mendoza ve Boulton) kamu finansmanından elde ettikleri büyük sermayeler sayesinde yabancı sermayelerle bağlantılar kurduklarını işaret eder (Hellinger, 1984: 54). Egemen sınıflar ile siyasal elit arasında bu anlamda önemli bağlantılar vardır. 1980'lere kadar Venezüella'da devletin petrol yönelimli ihracattaki etkin rolü ve elde ettiği kaynaklar ve bu kaynaklar üzerinde belirleyici olan egemen sermaye sınıfları için, devleti öne çıkaran ulusal ve dolayısıyla kalkınmacı bir dil belirleyici olmuştur.

Chavez'in konuşmalarında bu temel bir eğilimdir.¹⁴ Konuşmalarında "kalkınmacılık" ve "ulusal egemenlik kavramları özel bir yer tutar. Ama kalkınma ve ulusal egemenliği sağlamanın temel yollarından biri "petrol kaynakları" ve gelirleri üzerinde devletin kontrol yetkisinin arttırılmasıdır. Bizim de dinlediğimiz konuşmasında bunu açıkça dile getirmiştir. Konuşmalarını içeren kitabında bu yöndeki ifadeyi daha açık görebiliriz:

"Biz bağımsızlığımız için dövüşüyoruz; sadece siyasal bağımsızlık değil, ekonomik bağımsızlığımız için dövüşüyoruz. Yoksulluk zincirini kırmaya çalışıyoruz. Venezüella petrolü bizim temel varlığımızdır" (Chavez, 2003: 16).

Chavez'in konuşmasında işaret ettiği petrol gelirleri üzerinden kalkınma, aslında 1930, 1950 ve 1960'larda farklı politik grupların dönemin koşullarında sürekli olarak üzerinde durdukları bir konudur. Kalkınma, sermaye birikimi ve sınıflar ile devlet arasındaki ilişkilerde petrolün belirleyiciliği Venezüella gerçeğinin önemli bir yönünü oluşturur. 1970'erde petrolün ulusallaştırılması da bu yönde bir eğilimin ifadesidir. Venezüella'da uzun süre belirleyici olan iki partiden biri olan sosyal demokrat eğilimli Demokratik Eylem Partisi (*Ac-*

14 Chavez'in başarısız askeri darbesi ve sonra seçimle iktidara gelişi sonrasındaki yeniden dağıtıcı politikalar ile kalkınma yönelimli politikalarına Venezüella daha önce de tanık olmuştur. "1945'te Demokratik Eylem Partisinin desteklediği bir grup genç subay, anayasayı demokratikleştirmek ve çeşitli reformlar yapmak amacıyla general Medina Angarita'yı devirmiştir. 1947'de gidilen seçimlerde, başkanlığı, Demokratik Eylem Partisinin adayı olan yazar Romulo Gallegos kazanır. Çeşitli reformlar vaat ederek iktidara gelen Gallegos'un ilk icraatlarından biri, şirketlerin kârlarının %50'sini devlete vergi olarak vermelerinin zorunlu hale getirilmesidir. Kendisini halkın temsilcisi olarak gösteren bu iktidar, devletin vergi gelirlerinin büyük bir kısmını yoksulluğu azaltmak ve halkın yaşam standartlarını yükseltmek için kullanacağını açıklar"(Güneş, tarihsiz) www.batitrakya-atilim.com/html/venezuellada_neler_oluyor.html

ción Democrática -AD) lideri Betancourt 1969 yılında yaptığı konuşmasında Venezüella'nın diğer ülkelerden farkının olmadığını ve endüstrileşmesinin gerektiğini işaret ettikten sonra, temel farklılığın petrol kaynakları olduğunu ve petrol gelirlerinin iyi kullanılması ile kalkınmanın sağlanacağını işaret etmiştir (Sontag ve diğerleri, 1985: 84). Erken dönem tarımsal oligarşinin güç kaybetmesi ile başlayan süreçte, 1930'lu yıllarda etkin olan ticari sermayenin yerini daha sonra üretken kapitalistler almıştır. Fakat "devlet" in dolayısıyla kamunun ekonomide oldukça önemli bir yerinin olması, bir yandan üretken kapitalistlerin tekeli bir özelliğe sahip olmasına neden olurken, diğer yandan sermaye dışı kesimlerle özellikle de emekle doğrudan yüzleşen bir devletin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Devlet yeniden dağıtımçı politikalarla geç 1970'lere kadar kitlelerin görece desteğini kazanırken, 1980'lerden sonra artan tepkilerin de doğrudan hedefi haline gelmiştir. Bunda devletin ekonomideki payının büyüklüğüne bağlı olarak istihdamın büyük kısmının kamusal alanda olmasının belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Hellinger 1984 gibi oldukça erken tarihli analizinde, Venezüella'da devletin kendisini gelecekte artan sınıf çatışmalarının içinde bulabileceğini işaret etmiştir (Hellinger, 1984: 56).

Burada yine Sontag ve arkadaşlarına başvurarak, Venezüella'da 1980'i önceleyen devleti egemen sınıfların basit bir aracı olarak tanımlamadan, büyük üretken sermaye ile devlet arasında önemli bağlantılar olduğunu söyleyebiliriz. Gerek sermaye gruplarının devlet içinde ve üzerindeki etkisi ve gerekse devletin sermaye dışındaki kesimlerle ilişkisi fetiş bir kavram olan kalkınma dolayında gerçekleşmiştir. 1951 yılında belirli bir güce ulaşan üretim ve ticari sermayenin oluşturduğu "Ticaret ve Üretim Odaları Federasyonu'nun (FEDECAMARAS) kurulması ve bu kuruluş ile birlikte sermayenin devleti etkilemesi değil, devletin etkin bir bileşeni haline gelmesi süreci özel bir önem taşır. Bu anlamda devlet Venezüella'da, bir yandan sermayenin gelişimi için baştan itibaren sanki bir sermaye fraksiyonu gibi çalışırken, diğer yandan yerel ve uluslararası sermaye arasındaki gerekli ilişkinin çerçevesini hazırlamıştır. Yukarıda işaret ettiğimiz sermaye birikiminde tekelleşme eğilimlerinin önemli kaynaklarından biri, devletin petrol gelirlerinin bir kısmını "ithalat" için bu kesime aktarması olmuştur. Bu ise beraberinde sınırlı olan üretken yatırımların daha çok sermaye yoğun alanlarda yoğunlaşmasına neden olmuştur. Makine ve teknoloji girdilerini özellikle 1970'lerde yükselen petrol fiyatından sağlanan gelirle karşılayan üretken sermaye, bir yandan petrol gelirine bağlılığı nedeniyle sürekli olarak devletin her kademesinde etkin olmaya çalışırken, diğer yandan uluslararası birikim mekanizması petrol gelirlerinin temel belirleyeni olduğu için uluslararası dinamiklere karşı çok duyarlı olmuştur. Bu tarz sermaye yoğun birikimin işgücü piyasasından emek-gücü çekme yeteneği de oldukça sınırlı olmuştur (Sontag ve diğerleri, 1985: 84; Sainz ve Zaremka, 1979). Caracas'ın dağ ve tepelerini saran ve ayakta kalmaya çalışan insanların kaderleri, kısaca açıklamaya çalıştığımız bu özellikler dolayında biçimlenmiştir. Venezüella'nın petrol gelirlerinin sağladığı olanaklara dayanan "kalkınmacı" ve "popülist" politikalar, en azından 1980'lere kadar "susan ve dişini sıkın insanlar"ın ayakta kalma stratejilerine önemli destek sağlamıştır. Aslında bu durum, Chavez ve ekibinin yeniden bölüşüm-çü politikalarının temel kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Chavez ve ekibinin başarısı

önemli ölçüde bu petrol gelirlerine bağlıdır.

Özellikle 1970'lerde başlayan petrol fiyatlarının yükselişi, petrol gelirleriyle birlikte eşitsiz sınıfsal yapının bu yeniden dağıtımcı politikalar sayesinde daha az çelişkili bir biçim almasına yol açmıştır. Örneğin hükümetin petrol gelirleri 1940'ta % 23,8 iken, 1965 yılında % 65'e çıkmıştır. Yine 1960'da 4.967 milyon bolivar olan gelir, 1970'de neredeyse iki katına yani 9.498 milyon bolivara çıkmıştır. Bu yıllar arasında yeniden bölüşümcü politikaların önemli sonuçları olmuştur. Bu sonuçlardan biri, tarım reformu ve dolayısıyla topraksız köylülere toprak dağıtılması (57.000 bin aileye toprak dağıtılmıştır), diğer yandan hastaneler, ulaşım ve altyapıyı geliştirecek yatırımlar yapılmasıdır. Eğitim harcamalarında aynı yıllar içinde üç katlık bir artış gerçekleşmiştir (Coker, 1999: 76).

1973 yılında petrol fiyatlarındaki artış, devlet gelirlerini 12,545 milyon bolivardan 40,179 milyon bolivara çıkarmıştır. Ancak 1970'lerde başlayan ve tüm dünyayı etkileyen kriz dinamikleri, geç de olsa Venezüella'yı da etkilemiştir. 1979'tan itibaren gerek sermayeyi temsil eden kesimlerde ve gerekse hükümet politikalarında oldukça önemli değişimler başlamıştır. Temel değişim yüksek düzeyde korumacı kalkınma planlarından piyasanın ve sermayenin uluslararası işleyen mekanizmasına eklemleme yönünde olmuştur. Değişimin yönelimi *Sekizinci Ulusal Kalkınma Planı*'nda iyice belirginleşmiştir. Plan, devletin ekonomiye müdahale yeteneği ve ağırlığının azaltılması, petrole bağımlılığın azaltılması, enflasyonsuz sürdürülebilir bir büyüme, ihracata öncelik sağlama, emeğin üretkenliğini artırma, sosyal harcamaları arttırarak yoksulluğun azaltılması, gelir dağılımının düzeltilmesi gibi yapısal değişikliklerin gerekliliğini ve hatta zorunluluğunu ifade etmiştir (Lander ve Fierro, 1985).

Siyasal tercihlerde gözlemlenen bu değişimin en önemli destekleyicisi, daha doğru bir deyişle en önemli belirleyeni hiç kuşkusuz büyük sermaye ve onun kurumu FEDECAMARAS olmuştur. Özellikle Venezüella gerçeğinde devletin kendine özgü özellikleri ile sermayeler arasında süren çatışmada, devletin genel olarak sermayenin çıkarlarını koruma yönündeki işlevindeki görece değişim, sermayeler arası çatışmaların yoğunlaşarak artmasına neden olmuştur. Ticari liberalizasyon ile dünya sermaye birikim süreci ile bütünleşmenin hızla uygulanmaya konması beraberinde faiz oranlarının yükselmesine neden olmuş, bu ise sermaye içi çelişkileri iyice arttırmıştır. 1951 yılında kurulan ve bu yıllarda *korumacı, kalkınmacı* talepleri olan FEDECAMARAS piyasa ve özellikle dünya piyasası ile eklemlemeyi talep ederken tekstil, giyim, ayakkabı sektöründeki iş adamları ve örgütleri ile, küçük ve orta boy işletmeler ise "haksız rekabet" ve "iflaslara" yol açan bu yeni politikalara karşı çıkmışlardır (Lander ve Fierro, 1996). Sermaye içi çelişkilerin arttığı bu süreçte, büyük sermaye ve devlet uluslararası güçlerden aldıkları destek ile güçlerini arttırmıştır. Petrol gelirinin azalması karşısında kendini yeniden üretmenin yollarını arayan devlet ve dünya piyasalarının olanaklarını kullanabilmek için uluslararası sermayeye ihtiyaç duyan büyük sermaye, bildik adrese yönelmiştir. Bu adres IMF'dir. Bunun karşılığında IMF ise Venezüella'nın IMF'nin önerdiği yapısal değişim programını uygulamaya sokmasını talep etmiştir. Programın temel esprisi, "devlet merkezli ve petrol bağımlı ekonomiden özel girişimciliğe dayalı piyasa ekonomilerine geçiş ve uluslararası sistemin gereklerini yerine getirme olarak" tanımlanmıştır (Lander

ve Fierro, 1996). Dönemin iktidardaki sosyal demokrat partisi AD (*Accion Democratica*) ve başkanı Carlos Andres Perez, IMF'nin taleplerini "şok uygulaması" biçimindeki "ekonomi paketi" (*el paquete economico*) ifadesini kullanarak uygulamaya koymuşlardır.

Uygulanan yapısal dönüşüm programı ölçünün tamamlanıp kupanın taşmasına neden olurken, diğer yandan ölçüyü daha da taşıracak sosyal-ekonomik sonuçlara yol açmıştır. Makro-ekonomik anlamda ilk sonuç, özellikle sermaye içi çatışmaları arttıran temel sonuç, ani devalüasyon beraberinde enflasyonist baskıların ve dövize olan ihtiyacın artmasıdır. Bu ise faiz oranlarını arttırarak ülke içi talebin düşmesine ve dolayısıyla ulusal pazara yönelik üretken sermayenin kâr oranlarında azalmaya, para sermaye sahiplerinin faiz kazançlarında ise artışa yol açmıştır. Sermaye gruplarının ve IMF'nin baskıları doğrultusunda devletin kamu harcamalarını ve yeniden dağıtımcı politikalarını kısması, Ellner'in işaret ettiği gibi 1970'li yıllarda petrol gelirlerinde gözlemlenen artıştan yararlanan sermaye dışı kesimlerin, 1980'lerle birlikte bu yeniden bölüşümcü politikaların dışında kalmasına neden olmuştur (Ellner, 2003). Bu yöndeki gelişmelerin en önemli göstergesi, devletin sosyal harcamalarında gözlemlenen büyük düşüş olmuştur. 1980-1993 yılları arasında kişi başına düşen sosyal harcamaya % 40 oranında düşmüştür. Eğitimde % 40'tan daha fazla, konut ve yerleşimde % 70 oranında, sağlık harcamalarında ise % 37'lik bir düşüş gerçekleşmiştir (Roberts, 2003: 58).

1980'li yıllar böylece Venezüella'nın çeşitli mekanizmalarla işaret edilen ulusal birlik-bütünlük yönelimli farklılığını ortadan kaldırmış ve sınıfsal çelişkileri iyice belirginleştirerek toplumsal kutuplaşmanın derinleşmesine yol açmıştır. Büyük ayaklanmaya yol açan ve ileride Chavez'i iktidara taşıyan bir diğer önemli gelişme de "üretim ve işgücü piyasasının yeniden yapılanması" olmuştur. İçerik yönelik sermaye birikim dönemine ait düzenlemelerin ortadan kaldırılması sermaye dışı kesimleri daha kırılgan kılmıştır. Sermaye yetersizliği ve dünya piyasalarına açılma gereği ihracat gelirlerini önemli kıldığı oranda, rekabette öne geçmek için emek üzerinde yeni kontrol biçimleri kullanma belirgin bir eğilim olmuştur. Bu yöndeki talepler ise tahmin edileceği gibi FEDECAMARAS'tan gelmiştir. Emek üzerindeki kontrolün en acımasız olduğu alan ücretler olmuştur. 1990 yılında ücretler 1950 yıllarındaki düzeye düşmüştür. ILO'nun hesaplamalarına göre ücretler 1990 yılında 1980 yılına göre %40'lık bir düşüş göstermiştir. Ücretlerin düşürülmesinin yanı sıra, işçi çıkartma yolu ile verimliliğini artırılması hız kazanmıştır (Lander ve Fierro, 1996). Verilere göre kentsel alanda işsizlik 1980 yılında % 6.6 iken, 1990 yılında bu oran % 15.4'e yükselmiştir. 1978 ile 1994 yılları arasında asgari ücretin alım gücü üçte iki azalmıştır.

Sınıfsal dinamiklerde gözlemlenen bu değişim, işçi sınıfı açısından ya da ayakta kalmak için emek-gücünden başka birşeyi olmayanlar açısından iki önemli yapısal değişime yol açmıştır. Emek, tarım ve endüstriden hizmet sektörüne kayarken, aynı zamanda emek kullanım tarzı da formelden enformele kaymaya başlamıştır. İstihdam tarımında 1980 ile 1997 arasında % 16,1'den %10'a düşerken, endüstride de aynı yıllarda % 28,4'ten % 24,3'e düşmüştür. Oldukça farklılaşmış hizmet sektöründe ise % 55.5'den % 65.5'e yükselmiştir (Roberts, 2003: 60). Formel sektöre göre ücretlerin % 30 düşük olduğu enformel kesimde çalışanların toplam çalışanlara oranı ise 1980-1999 yılları arasında % 34,5'den % 53'e çıkmıştır.

Burada verdiğimiz rakamlar aslında girişte işaret ettiğimiz zorlu soruları anlamamızı sağlayacak bir dizi ipucu içerir; özellikle işçi sınıfının bildik/tanıdık tanımlamasının önemli

ölçüde değişmesini açıklar. Sermaye birikiminin yapısal bir hal aldığı ve dünya ölçeğinde işleyen sürece katılımın arttığı son yıllarda, işçi sınıfı özellikle somut emek kullanımı açısından oldukça önemli içsel farklılıklar geçirmiştir. İşçi kavramı derken 1980'lere kadar insanın zihninde oluşturduğu imaj artık oldukça yetersizdir. İşçi sınıfının farklılaşması, kendi sınıf çıkarını açığa çıkarmaya ilişkin politik yönelimlerini, özellikle de sendikal örgütlenme biçimini önemli ölçüde etkilemiştir. Şu bir gerçektir ki, içe yönelik sermaye birikim koşullarına göre örgütlenen ve bu dönemde belirli işlevler yerine getiren sendikalar artık bu halleri ile işlevlerini yeteri kadar yerlerine getirememektedir. Hiç kuşkusuz bunun nesnel ve öznel nedenleri vardır. Venezüella'da egemen sendika olan Venezüella İşçi Konfederasyonu (*Confederación de Trabajadores de Venezüella-CTV*) buna iyi bir örnek oluşturur. Tarihsel olarak AD Partisi (*Acción Democrática Party*) ve dolayısıyla devletle güçlü semi-korporatist bağları olan CTV, yukarıda kısaca değindiğimiz değişimler sonucu gücünü kaybetmeye başlar. Genel olarak kalkınmacı dönemde oluşturulan ve birlik-bütünlüğün ifadesi olan Punto Fijo sisteminin hızla uluslararası piyasaya geçiş ve sermaye-piyasa temelli dinamiklerce belirlenmesiyle birlikte, özel olarak da "hizmet sektörü" ve "enformel sektöre" kayışla birlikte sendika gücünü önemli ölçüde kaybeder. ILO'nun verilerine göre enformelleşme ve hizmet sektöründeki gelişmelerden dolayı CTV'de örgütlenen işçilerin oranı 1988'de % 26.4 iken, bu oran 1995 yılında %13.5 düzeyine düşer. CTV enformel ve hizmet sektöründe çalışan bu kesimleri örgütlenme yeteneğini hiçbir zaman gösteremez; ya da bu tarz bir yönelime girmesi için örgütlenme tarzı yetersiz kalır. Yukarıdaki gelişmeler sonucunda örgütlü işçiler, sermaye dışı toplumsal kesim içinde görece ayrıcalıklı olan işçileri ve kamusal alanda çalışanları kapsar hale gelir (Roberts, 2003: 61). CTV yukarıda verdiğimiz olumsuz gelişmelere karşı etkin olamaz ya da olmazken, Devlet Başkanı Chavez'i 2002'de iktidardan düşürmeyi amaçlayan FEDECAMARAS'a destek vererek, sermaye ile birlikte "genel grev" ilanına katılır.

Bu gelişmeler, arkasında sürekli biriken bir enerji açığa çıkarmıştır. Verili toplumsal dokuların içten içe zedelenmesi ve insanların kendi varoluş koşullarını yeniden üretememeleri aynı zamanda verili toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini imkansız kılmaktadır. Yoksulluğun muazzam oranlarda artışı belki de gelişmeyi en iyi şekilde açıklar. Gilbert'in verdiği bir rakama göre yoksulluk 1975 yılında % 33 düzeyinde iken, rakam 1995 yılında %70'e çıkmıştır. Mutlak yoksulluk sınırı altında yaşayan hane halkının oranı % 15'ten % 45'e yani üç katına çıkmıştır (Gilbert, www.Venezuellanalysis.com). Biriken enerji hızla boşanmış, dağlardan aşağıya sokaklara, caddelere akmıştır. Yukarıda detaylandırmaya çalıştığımız bu olaya Caracazo denmektedir. Caracazo ile birlikte çelişkiler iyice bilenmiştir. Caracazo sonrası siyasi iktidar ve egemenler konularını daha da güçlendirecek stratejilere yönelirken, muhalif hareketler ve muhalif hareketler içinden sıyrılıp çıkan Chavezci hareket de daha dinamikleşmiştir.

XI-Caracazo Sonrası: Siyasi İktidar ve Egemenler

Büyük ayaklanma sonrası başkan C.A.Perez şöyle demiştir: "Kitleler acılarını, ızdıraplarını yürüyüş ve gösterileri ile gösterdiler; fakat şu anlaşılmalı ki uyguladığımız politikalar kaçınılmaz. Başka bir yol yok" (aktaran Gott, 2000: 50). 1970'li yıllarda devletçi ve bölüşümcü

politikaları ile bilinen başkan, yapısal uyum politikalarının yaşamın maliyetini arttırdığını işaret etmekle birlikte, yapacakları başka bir şey olmadığını, son on beş yıl içinde çok şey değiştiğini işaret eder. Yapısal dönüşümün sınıf adına sınıfın sistemik taleplerini uzun erimli koruyan kollayan teknokratlar tarafından yapılması Venezüella örneğinde de gerçekleşir. MIT ve Yale'den mezun iki prens, Moises Naim ve M. Rodriguez yapısal değişim programlarının uygulamaya sokulması için gereken donanıma sahiptirler ve büyük ayaklanmayı “birkaç ajitatif çapulcu öğrenci ve petrol fiyatlarından hoşlanmayan politikacılara” bağlarlar. Ardından özelleştirme, kamu fiyatlarında etkinlik adına zamlar, IMF borçlarını ödemek için kamu harcamalarının özellikle sosyal harcamaların kısılması yönündeki politikalarına devam ederler. Yapısal dönüşüm politikalarının hızlanması aynı zamanda rüşvet ve yolsuzlukların artmasına neden olur; Perez de bu süreçten payını alır ve Gott'un ifadesi ile parti patronları tarafından rüşvet ile suçlanarak kurtların önüne atılır. 1993 seçimlerinde sistemin statükocu ikinci partisi Hıristiyan Sosyal COPEI'nin tek ismi olan Rafale Caldera yapısal uyum programlarını ortadan kaldıracığı ve yoksulluğu azaltacağı, petrol gelirlerini kitleler için harcayacağı yönündeki demagoji ile seçimleri kazanır ve iktidara gelir gelmez Carlos Andres Perez'in yolundan giderek yapısal uyum programlarını uygulamaya devam eder. Caldera özellikle Chavez'in seçim sürecinde “devleti yabancılara satıyorlar” ifadesini kullanmasına yarayan kamuya ait demir çelik fabrikasının özelleştirilmesi ile tepkileri üzerine çeker, aynı zamanda iktidarda bulunduğu dönemde yoksul ve işsiz kitlelerin sayısı artar, birçok yüksek öğretim öğrencisi öğrenimlerini yarıda bırakmak zorunda kalır. Çünkü Caldera döneminde eğitime ayrılan kamusal kaynaklarda % 25 oranında bir düşüş gerçekleşir. Böylece uzun bir süre içe yönelik sermaye birikim politikalarında anlaşılan COPEI ve AD partileri, eş zamanlı olarak kitleler önünde meşruluklarını kaybederler. Burjuvazi siyasi iktidar üzerindeki kontrol yeteneğini kaybeder. 1998 seçimlerinde Chavez'in % 56'ya varan bir oy alması, sadece 30 yıllık egemen iki partinin tarihten silinmesine neden olmaz, aynı zamanda Marksist grup ya da partilerin de sermaye dışı kitlelerin yükselen enerjilerini arkalarına almada başarılı olamadıklarını gösterir.

Başarısızlığın temel nedenlerinden biri Venezüella işçi sınıfının baştan itibaren “liberal politik ve ekonomik düzenin temel destekleyicisi, koruyucusu konumunda olmasıdır” (Hellinger, 1996: 111). 1969 yılında yeniden legalleşen Venezüella Komünist Partisi baştan itibaren Demokratik Hareket Partisi'nin (AD) yedeğinde olan, Venezüella İşçi Konfederasyonu'na (Confederación de Trabajadores de Venezüella—CTV), alternatif geliştirmeye yönelmiş ve başarılı olamamıştır. CTV özellikle 1980'in başında kapitalizme karşı çok radikal olmayan düşüncelerini daha da yumaşatarak kontrolün yöneticilerle işçiler arasında paylaşıldığı bir çerçeveye çizer. Aslında işyerinde ortak yönetimi gerçekleştireme bile, bir dizi yatırımı da olan ve ülkenin üçüncü büyük bankası olan Venezüella İşçi Bankası'nda pay sahibi olur ve kontrolünü ele geçirir. Hellinger'in ifadesi ile petrol gelirlerinden önemli bir pay kapar (Hellinger, 1996: 111). İşçi sınıfı ya da onu temsil eden sendikanın tam anlamıyla sistem içinde hareket etmesi, sol grupları ya gerilla hareketi ya da sivi toplum içinde mücadeleye yöneltir. Bu ayırım 1970'li yıllarda Venezüella Komünist Partisi'nin bölünmesine neden olur.

Bölünme sonucunda önceden gerilla hareketine katılan ve Komünist Parti militanı olan A. Maneiro, Causa R'yi kurar. Diğer sol parti ise MAS'tır (*Movement of Revolutionary Left*). MAS öncü güç olarak sivil toplum içinde demokratik merkezîyetçi bir anlayışla hegemonya kurmayı amaçlar, Causa R de sivil toplum içinde hegemonya kurma amacına yöneliktir; ama demokratik merkezîyetçi ve öncü parti olmayı kabul etmez. Amaç işçi demokrasisi ve güç donanımını arttırmaktır. Diğer yandan gerilla hareketinin ise Venezüella'da etkisi çok büyük olmaz. 1989 Caracazo ayaklanması sonrası Causa R güç toplamaya başlar ve hatta 1993 seçimlerinde önemli bir oy alır. Sol partiler 1990'ların ortasında Chavez'in Beşinci Cumhuriyet Hareketi'nin güçlenme sürecinde Chavez'e destek verip vermeme konusundaki tartışmalara bağlı olarak bir daha bölünürler. (Bu bölünmelerden birinde de Causa R'den ayrılan Herkes İçin Anavatan (PPT) ortaya çıkar) Bunun dışında sol içinde Venezüella Komünist Partisi (PCV), Venezüella Devrim Partisi (PRV) Kızıl Bayrak Partisi (RFP), Sosyalist Lig gibi farklı düşüncelerde sol partiler vardır. Fakat bu partilerin günümüzdeki temel yönelimi, Chavez karşısındaki konumlanmalarına bağlı hale gelmiştir. MAS ve Komünist Parti 1998 yılı seçiminde Chavez'i desteklemiştir.

XII-Chavez ve Bolivarcı Düşüncenin Genel Çerçevesi

Seçimi büyük bir farkla kazanan Chavez yanlıları sokaklarda ateş yakıp dans ederken, Chavez televizyonda yaptığı konuşmada: “Simon Bolivar'ın halkı, kendilerinin büyük insan olduklarını tekrar gösterdiler” ifadesini kullanır. Chavez'in iktidara geliştikten sonra yaşananları değerlendirmek oldukça zordur. Venezüella'da yaşananlar, yine Chavez'in Gramsci'ye atfen kullandığı ifadeyle “ölecek olan ile yeni doğacak arasında bir ara yerde durur.” Bu ara yeri tanımlayan temel nesnel koşullar arasında, kıtanın kolonyalist-emperyalist tarihi ile bu tarihin 1980'lerden itibaren yeniden biçimlenmesi; dünyanın en büyük petrol gelirine sahip bir ekonomide toplam nüfusun % 80'nin yoksul olması ve dahası herşeye rağmen Chavez'in asker kökenli olması önemli değişkenlerdir. Tüm hayırlamalara rağmen kıtada tarihsel olarak belirleyici olan kişileri yücelterek putlaştırma (*personalismo*) ve buna bağlı olarak bir kurtarıcı lider (*caudillismo*) yaratma hali, Chavez'in kişiliğinde de görülen eğilimlerdir.

Tüm bu değişkenlerin çoğul dünyasında Chavez'in kullandığı dil ve uygulamalarında temel referans noktaları özellikle suçlu olarak dışsal değişken ve daha da önemlisi küreselleşmenin gösterilmesidir. Dışsal değişken ve küreselleşme olgusunun temel belirleyeni de genellikle Amerika'dır. Yukarıda bağımlılık okulunda işaret edilen kapitalizmi dışarıdan içeri giren, sızan bir şey olarak gösterme, Chavez'in temel vurgularından biridir. Venezüella'nın son yıllardaki temel sorunu olan ekonomik ve politik anlamda dışlanmış kesimler için iki temel çözüm ileri sürülmektedir; ilki ekonomik dışlanmanın ya da başka bir deyişle yoksulluğun azaltılmasına ilişkin politikalar; ikincisi ise insanların siyasi süreçlere katılmasını sağlayıcı politikalar. Ekonomik anlamda dışlanmışlık ya da yoksulluğun azaltılması neo-liberal dönemde vazgeçilen yeniden dağıtımcı politikalara dönülmesi anlamına gelir. Dışlanan insanların siyasi süreçlere katılması ise, oldukça önemli ama henüz emekleme aşamasında olan üretim sürecinde işçilerle birlikte yönetim (*co-management*) ile Chavez'in organize olmayan

halk tabanını örgütlemeye çalışmak için oluşturulan yapılar (*The Círculos Bolivarcios, The Fuerza Bolivarcia de Trabajadores*) ya da yoksullukla mücadele için geliştirilen yeni organizasyonlar (*Trabajo y Tierra, Instituto Venezolano de Investigaciones Científicas, The Banco de Desarrollo de la Mujer* ve benzeri yapılar) ile gerçekleştirilmeye çalışılır. Chavez, ayakta kalma stratejileri tükenen yoksulların ve politik karar alma süreçlerinden dışlananların tepkilerini eş zamanlı olarak ifade edecek bir söylem geliştirmiştir. Lander'in işaret ettiği gibi Chávez, konuşmalarında oldukça farklı konularda bile tekrar tekrar aynı anahtar kelimeyi kullanır. Bu kelime *pueblo* yani halktır. Chavez'in konuşmalarında *pueblo* genç, enerjik, çok çalışan, soylu, yaratıcı, özenli, devrimci, Bolivarci kelimelerine karşılık gelecek şekilde kullanılır. Chavez diğer yandan *el soberano* (egemenlik) kavramını da sıklıkla halk kavramının yerine geçecek şekilde kullanır. Böylece *pueblo* ve *el soberano* kavramları ulus kavramına referans verilerek tanımlanır. Bu ifadelerden sonra 40 yıldır ülkeyi yöneten elitlerin halka ihanet ettikleri belirtilir. Ulusun kurucu unsurları, kahramanları sürekli olarak işaret edildikten sonra Bolivarci devrimin “barışçı ve demokratik bir devrim olduğu ve halkın kendine olan güveninin ve kendine ait gücünün açığa çıkışını simgelediği” vurgulanır (Lander, 2005). Politik olarak kullanılan bu dilin, yukarıda işaret ettiğimiz Latin Amerika'nın kolonyalist geçmişi ve dahası bağımlılık teorisi ile akrabalığı dikkat çekicidir.

Fakat tüm bu örgütlenmelerin ve yeniden bölüşümcü politikaların gerçekleşmesi için gerekli finansal kaynak sorunu gündeme geldiğinde mücadelenin temel belirleyeni olarak “petrol” üretimi ve denetimi ön plana çıkar. Yeniden bölüşümcü politikaların merkezinde yer alan petrol üzerinde denetim ise, devlet içinde devlet haline gelen devletin petrol şirketi PDVSA'nın egemenliğinin kırılması anlamına gelir. Aslında petrol üzerindeki egemenlik burada kalmaz; en önemli sorun PDVSA'nın kurumsal olarak egemenliği kırılrsa bile, petrol ihracatının en çok yapıldığı ABD'nin egemenliğinin kırılması gereğidir. Bunun açık ifadesi ise petrol ihracatını çeşitlendirmek yani farklı ülkelere petrol pazarlayabilmektir. Bu politika ilk elden ABD'nin çıkarlarını ifade eden Amerikalıların Serbest Ticaret Anlaşması'na (ALCA) ters düşer. Bu projeye karşı Chavez ısrarla alternatif bir blok önerisinde bulunur ve buna Bolivarci Serbest Ticari Bölge (ALBA) adını verir. Ulus-devletler arasında gerçekleştirilecek bu dayanışmanın Latin Amerika için yeni bir şafak ve yeni bir gelişme olduğunu ifade eder.

Fakat Chavez'in Bolivarci eylemlilik ve düşüncelerine rağmen *The Wall Street Journal*'ın 12 Eylül tarihli sayısında “Bütün retoriğe rağmen, Venezüella'nın yabancı petrol tekellerine olan bağlılığının arttığı” yazacaktır. Doğal gazın yabancılar tarafından kullanılmasına ilişkin yasanın meclisten geçmesi bir başka önemli değişkendir. Conoco Philips, Chevron Texaco, Exxon Mobil Corp and Royal Dutch/Shell Group grupları aktif bir şekilde yatırımlara devam etmektedir (Neto, 2004). Fakat bu yabancı şirketlerin egemenliğinin, devletin sadece ham petrol üzerindeki egemenlik hakkı ile ilişkili olduğunu da belirtmemiz gerekir.

Petrol gelirleri üzerinde kontrolü artırmanın yanı sıra bir diğer politika ise Chavez'in özellikle son dönem konuşmalarında daha bir belirginlik kazanan ve aslında oldukça çelişkili bir karşıtlık üzerinden kurulan yeni kalkınmacı anlayıştır. Chavez, 2004 yılının Ekim ayında yaptığı uzun konuşmasında *kapitalizmin yerine ortaklaşmacı içsel kalkınmacı (coopera-*

tive-driven endogenous development) bir model önerir. Yazımızın sınırlarını çoktan aştığımız için bu modeli detaylandıramayacağız. Chavez kapitalizmin dışarıdan ve yukarıdan dayatılan bir şey olduğunu ve kapitalistlerin de şeytan olduğunu söyler. Hazırlanacak yeni bütçede, her kuruşun içsel kalkınmaya aktarılacağını ifade eder. “Kapitalizmi dışarıdan gelen şeytan olarak tanımlayan başkan, IMF gibi kurumların geliştirdiği dışsal kalkınmanın Latin Amerika ülkelerine ihraç edildiğini, onların çıkarlarını koruyan bu modellerin uygulanan ülkeler için açıklık anlamına geldiğini ifade eder. Her kim ki içsel gelişme modeli için çalışmazsa ona yardımcı olmayacağız”(Chavez, 2004).

Bu iddialı açıklamalara karşılık Üretim ve Ticaret Bakanı ise açıklamasında “kamu politikalarının üretim etkinliğinin motoru kabul edilen özel girişimcilik için rekabetçi ve istikarlı bir ortam yaratmak zorunda olduğunu” işaret eder. Devlet müdahalelerinin özel çıkar ile sosyal kazançlar arasında çelişki yaratmadan gerçekleştirileceğini belirtir. Bakanın burada işaret ettiği daha çok yerel özel sermayelerdir; yerel özel sermayelerin yabancı sermayeden korunması gerektiği vurgulanır (Parker, 2005: 45-46). Chavez’in geliştirdiği “Agenda Alternativa Bolivariana” programında ise “insancıl öz-yönetim”, “aile girişimciliği” gibi muğlak kavramlar ile küçük ve orta boy firmalar arası dayanışmayı artırıcı öneriler ileri sürülmektedir. Küçük işletmelere ya da girişimcilere yönelik kredi politikalarında, kredi alacak olanların sahip oldukları varlıkları kayıtlı hale getirilmesi yönündeki politikalar, özellikle de bunun topluluk mülkiyetini içerecek şekilde gerçekleşmesi, mülkiyet ilişkilerini derinleştirici bir özelliğe sahiptir. Latin Amerika’nın liberal peygamberi olarak anılan Hernando de Soto’nun mülkiyeti derinleştirecek önerilerini anımsatan bu uygulamalar, muhalefet partisi olan Önce Adalet Partisi’nin Primero Justicia (Justice First—PJ) erken dönem ve kabul edilmeyen önerisini hatırlatmaktadır. Kentsel alanlardaki gecekondu bölgelerinde, gecekondu sahiplerine mülkiyetlerinin kısa ve uzun erimli kredi politikalarıyla sunulması da bir başka uygulama olarak karşımıza çıkar. Bu uygulamaları bilinçli bir uygulama olarak *modernleşmenin derinleşmesi* ya da *kontrollü kapitalizm* uygulamaları olarak tanımlamak (Gonzalez, 2004) haksızlık olur; ama uzun erimli bakıldığında eğer gerçekten de geçiş aşaması olarak kabul edilen bu süreç başarısız olursa, mülkiyet ilişkileri daha da derinleşerek güçlendiği bir toplumsal gerçeklik açığa çıkacaktır. Askerliği bir istihdam kapısı olarak kullanma ve özellikle yoksul ailelerden onbinlere varan çocuğun askerlik amacı ile çekilip alınması da ileride aynı olumsuz tehlikeye yol açabilir.

Chavez ve Bolivarcı hareketin düşünsel çerçevesini kısaca çizmeğe çalışma çabamızda bir dizi eksiklik olabilir, ama en önemli eksiklik gidilen yolun sosyalizm olduğu yönündeki ifadeye ilişkindir. Şubat 2005 tarihinde Hilton Otel’inde yaptığı konuşmada Chavez “kapitalizmin yoksulluk ve eşitsizliği çözmek için uygun bir model olmadığını” ifade ettikten sonra, o zaman uygun modelin ne olduğunu sorar ve cevap verir: “Eminim ki bu sosyalist model olacaktır. Fakat sorun hangi sosyalizm ve sosyalizmin hangi biçimi olduğunu belirlemektir” (Chavez, 2005). Chavez konuşması saatler sürdüğü için olsa gerek, bazen ya da genellikle kafamızı karıştıracak şeyleri yan yana söyleyebilmiştir. Bunlardan biri de bizim katıldığımız konuşmasında kendisi için 21. yüzyılın temel yöneliminin yeni bir sosyalizm olduğu, fakat

bunun öncülüğünü ilk yapanın da İsa olduğudur. Yine bize yaptığı konuşmasında yeni dönemin ideolojisinin devrimci demokrasi olduğunu ve bu ideolojinin motorunun da “İsa'nın, Marksizmin, Jose Marti, Simon Bolivar, Sandino, Zapata, Villa ve Peron'un temsil ettiği anti-emperyalizm” olduğunu belirtmiştir. Son olarak sosyalizmi ısrarla savunan Chavez; “Marx'ın dogmatik devrimci öncüllerine inanmadığını ve proleter devrimler çağında yaşadığına inanmadığını” belirtir. “Bizim amacımız Venezüella'da sınıfsız toplum ya da mülkiyeti ortadan kaldırmak mı?” diye sorduktan sonra cevap verir: “Böyle olduğunu düşünmüyorum.” Devamla yoksulluk sorunundan bahsettikten sonra, temel sorunun “üst sınıfların vergilerini vermemeleri” olduğunu belirtir. Gerek ziyaret sırasında gerekse ziyaret sonrası okumalarımda özellikle Chavez'in söyleşilerinde biçimlenen/biçimlenemeyen dünyayı tam olarak anladığımı söyleyemem. Yaşanan sürecin bir fiil kendisi, anlama ve açıklamayı zorlaştıran bir geçiş dönemi. Ve doğrusu umut verici tüm gelişmelere rağmen, sonuca ilişkin şu an açık bir şey olası değil. Özellikle de uygulanan yeniden bölüşümcü politikalar, bir yandan burjuvazi ve diğer bazı kesimleri (toprak sahipleri, bürokrasi ve ordudaki bazı kesimleri) huzursuz ederken, diğer yandan bölüşümcü politikalar sermaye dışı kesimlerin taleplerini de yeteri düzeyde karşılayamadığı oranda sınıf çelişkilerini yoğunlaştırarak artacağını tahmin etmek zor değil. Venezüella'ya ilişkin umut ya da umutsuzluk işte bu gerilimli sınıf çelişkileri dolayında biçimlenecektir.

XIII- Sonuç: Yoksulluğu Azaltıcı Yeniden Dağıtımçı Reformlara Karşı Artan Sınıfsal Gerilim

“Biz Latin Amerikalıların şarlatan, serseri, baş belası, ateşli ve şamatacı gibi sinir bozucu ünümüz var; neden bilmem. Bize, piyasa kuralı olarak, fiyatın değere eşit olduğunu öğrettiler ve biliyoruz ki bize pek rağbet yok... Beş yüzyıldır birbirimizden nefret etmeyi ve kendi kaybımız için canımızı dişimize katarak çalışmayı öğreniyoruz ve şimdi de öyleyiz, ama hala yürürken gözleri açık düş görme saplantımızı, her şeyle çarpışma hastalığımızı ve hiçbir açıklaması olmayan yeniden dünyaya gelme eğilimimizi düzeltmedik”
(E.Galeano, *Tepetaklak, Latin Amerikalılar*).

Caracas'tan Barinas'a 12 saatlik yolculukta Bolivarcı Grubun genç üyeleri ile yaptığımız konuşmalarda insanların en çok kızdığı şey Venezüella'da yapılanlardan reform diye bahsetmektir. Heyecanlı ve kararlı görünen kitleler için olup bitenler devrim niteliğindedir. Chavez dışında, hükümet edenler arasında durumun henüz istenen düzeye ulaşmadığı işaret edilir. PDVSA'nın başkanı aynı zamanda eski gerilla olan Alí Rodríguez, durumu oldukça net açıklar: “Devrimci bir hükümete sahibiz, ama henüz devrimci bir devlete sahip değiliz” (aktaran Harnecker, 2004). Dünya ölçeğinde işleyen sermaye birikimine katılma sürecinde sermayeler arası çelişkiler, özellikle de endüstriyel yapının petrol bağımlılığı yüzünden çok çeşitlenmiş olması, sermayenin merkezi siyasi iktidar üzerindeki denetimini zayıflatmıştır. Sermaye

dışı ve hatta sermaye içindeki bazı kesimlerin yaşanan süreçten olumsuz etkilenmeleri, hiç kuşkusuz hegemonyada bir yarılmaya, burjuva parlamenter sistemde egemen konumda olan partilerin meşruiyetini kaybetmesine yol açmış ve tam da bu zayıf nokta, Chavez ve Bolivarıcı hareket tarafından doldurulmuştur. Fakat merkezi siyasi iktidara sızan bu hareketin hazırlıklı, örgütlü ve ideolojik olarak genel çerçevesi belirlenmiş bir hareket olduğunu söyleyemeyiz. Bununla birlikte, süreç bu eksiklikleri kapatacak olanakları Bolivarıcı harekete vermektedir. Süreçte belirleyici olan değişken ise tamamen farklı nesnellikler üzerinden Chavez iktidarı üzerinde taleplerde bulunan sermaye dışı kesimler ve sermaye kesimleridir. Özellikle yoksulluğu azaltma politikaları için yapılan kaynak aktarmaları ve oldukça yavaş işleyen ve aslında o kadar patırtı koparılmayacak “yasal düzenlemeler”, sermaye gruplarının hızla bir araya gelip, iktidarı talep etmelerine neden olmuştur. Çıkarılan toprak reformunda, aslında kamu topraklarının ya da işletilmeyen atıl toprakların topraksız köylülere dağıtılması öngörülürken, 5000 hektarı aşan bireysel toprak sahipliğine izin verilmemektedir. G. Wilper’in işaret ettiği gibi toprak reformunun radikal denecek bir özelliği yoktur (Wilber, 2003). Ellner analizinde tarım reformunun (Ley de Tierra) aslında 1945, 1948 ve 1960’da gerçekleştirilenlerden özde farklı olmadığını belirtir. Hiç kuşkusuz bu ifade doğru değildir; sınıflar arası çatışmanın yoğunlaştığı bu aşamada mülkiyet üzerinden bir politika çok daha fazla tepki çekecektir. Fakat diğer yandan Ellner’in işaret ettiği gibi Bolivarıcı Anayasa’nın 115 ve 116. maddeleri “mülkiyet haklarının” devlet tarafından güvence altına alındığını ve daha da önemlisi 112. madde “özel kesimin” devlet tarafından teşvik edileceğini belirtir (Ellner, 2005a: 171). Bu yasanın dışında özellikle Venezüella tarihinde çok tartışılan ve erken dönemde düzenlenen Hydrocarbon Yasası ile balıkçılıkla ilgili yasalar ve kaynak aktarımı için petrol gelirlerinin eğitim, sağlık, konut ve gıda alanına aktarılması, Venezüella burjuvazisini harekete geçirmiş, öncelikle sadece ülkede değil tüm Güney Amerika’da medya da etkili isim olan Gustavo Cisnero ve diğer üç aile şirketi medya olanaklarını hızla harekete geçirmişlerdir. Dünya ölçeğinde etkili olan bu sermaye grupları ve onları temsil eden FEDECAMARAS, Venezüella petrol şirketi, Venezüella İşçi Konfederasyonu, yerel yöneticiler, toprak sahipleri, kilise ve ordunun önemli bir kısmı ve Harneceker’in ifadesi ile bu Venezüella oligarşisinin yanında bir de Washington oligarşisi Chavezcilere karşı cephe oluşturmuşlardır.

Bu ittifakın bir diğer adımı 9 Nisan 2002 askeri darbesidir. Fedecámaras’ın başkanı Pedro Carmona darbe sonrası iktidarın başına geçmiştir. Kitleler sokaklara tekrar inerek, demokratik yolla seçtikleri başbakanlarını yeniden iktidara taşımışlardır. Fakat sınıflar arasındaki bu gerilimler özellikle sermaye dışı kesimleri ve Chavezcileri eğitmektedir. Bolivarıcı hareket devrimci bir hükümetin devrimci bir devlet olmadan uzun süre ayakta kalamayacağını görmektedir. Tam da bu bilme hali var olan devleti dönüştüreceği yerde, güçlendirme gibi bir yola girebilir, girmeye başlamıştır bile. Bu anlamda devlet iktidarının kendine ilişkin daha önce oluşmuş ve kendini yeniden *üreten yapısı* (generic dimension) ile devlet iktidarının toplumsal olanı *dönüştürme kapasitesi* (transformative dimension) arasındaki gerilim devam etmektedir. Özellikle Sandinistaların Nikaragua’daki yükseliş ve çöküşlerini analiz eden Phil Ryan’ın işaret ettiği bu gerilimin, Venezüella için de önemli bir gerilim ve gerileme kaynağı

olduğunu söyleyebiliriz. Ryan örnek olarak Sandinistaların tarım reformunda kendilerini güçlü kılmak için devletin kendini yeniden üretme mantığına yöneldikleri oranda, sosyalizm düşüncesini hayata geçirecek devletin dönüştürmecisi kapasitesinde güç kaybettiklerini vurgular (Ryan, 1995). Gücün elde tutulması ile değişim için kullanılması arasındaki gerilimli süreçte, genellikle güç üreten yapının devamlılığına öncelik verildiği ölçüde, sisteme içkin çelişkili sınıfsal konumlar yerine “ittifaklara yönelme” gündeme getirilir. Bu ise temel referansların yavaş yavaş gerçekliği işaret etmekten daha çok, gerçekliği muğlak anlamlar üzerinden işaret etmelerine yol açar.

Sonuç olarak, kapitalizmin Venezüella'nın temel işleyişi olma yerine dışarıdan ihraç edilen bir sistem olarak gösterilmesi, “içsel kalkınma” gibi aslında uzun erimde kapitalist ilişkileri yayıp derinleştirecek değişikliklere yol açmaktadır. Oysa Venezüella da tıpkı diğer geç kapitalistleşen ülkeler ve özellikle Latin Amerika ülkeleri gibi artı-değer yaratmanın yoğunlaşarak artması ve dolayısıyla sınıflar arasında çelişkilerin yoğunlaşması ile tanımlanacak bir süreçten geçmektedir. Bu süreç sermaye ve sermaye dışı kesimlerde çok daha yoğun ve sert yüzleşmeler/çatışmalara yol açabilirdi, ama petrol gelirlerinin hala önemli bir düzeyde olması, gerek yeniden paylaşımcı politikaların devamlılığına olanak sağlamak, gerekse sınıfların kullandığı dilin hala daha az çelişkili olmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte hatırlatmamız gerekir ki özellikle petrol fiyatları, sadece ülke dinamikleri ve ülke politikaları ile belirlenmez. Genellikle dünya ölçeğindeki güç ilişkileri dolayında biçimlenir. Bu anlamda petrolün belirleyici olduğu bir ekonomiye sahip olması, Venezüella'yı diğer Latin Amerika ülkeleri arasında bir “istisna” yapmaya yetmez. Venezüella'yı kıtada özgün kılan asıl faktör politiktir; kıtadaki diğer sol hükümetler gittikçe neoliberalizmle uzlaşarak üçüncü yolcu yaklaşımları benimserken, Chavez'in dil ve söyleminin zaman içinde popülizmden sosyalizme doğru geçirdiği değişimdir. Heyecanı canlı tutacak bir şey varsa o da budur. ■

Kaynakça

- Ali, T. (2004) "Why He Crushed the Oligarchs: The Importance of Hugo Chavez", *Counterpunch*, 16 August 2004.
- Angotti, T. (1974) "The Political Implications of Dependency Theory", *Latin American Perspectives*, 8 (3-4).
- Baudrillard, B. (1996) *Amerika*, çev. Y. Avunç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (1991) *Sessiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu*, çev. O. Adanır, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bina, C. and B. Yaghmaian. (1988) 'Import Substitution and Export Promotion Within the Context of the Internationalization of Capital'. *Review of Radical Political Economics*, 20 (2-3).
- Borón, A. (1981) "Latin America: Between Hobbes and Friedman", *New Left Review*, 130.
- Borón, A. (1985) "Hobbes ile Friedman Arasında Latin Amerika'da Ekonomik Liberalizm ve Burjuva Despotizmi", *Dünün ve Bugünün DeFTERleri Dünya Sorunları Dizisi-2: Latin Amerika'da Militarizm ve Demokrasi*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Brenner, R. (1977) "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism", *New Left Review*, 104.
- Chavez, H. (2003) *The Fascist Coup Against Venezuela*, Havana: Ediciones Plaza.
- Chavez, H. (2004a) "Cooperative-Driven Endogenous Development Instead of Capitalism", *BBC Monitoring Americas*, London, Oct. 7, 2004.
- Chavez, H. (2004b) "On Marxism", *www.gob.vz*, 17.08.2004 06:09.
- Chavez, H. (2005) "IV. Social Debt Summit, Latin-American Parliament", *BBC Monitoring Americas*, London, Oct 7, 2004.
- Chilcote, H. R. (1974) "Dependency: A Critical Synthesis of the Literature", *Latin American Perspectives*, 1 (1).
- Chilcote, H. R ve J.C.Edelstein (1974) *Latin Amerika: The Struggle with Dependency and Beyond*, John Wiley & Sons, New York.
- Coker, T. O. (1999) "Globalization and State Capital Accumulation", *Latin American Perspectives*, 26 (5).
- Cypher, J. M. (1979) "The Internationalisation of Capital and the Transformation of Social Formations: A Critique of the Monthly Review School", *Review of Radical Political Economics*, 11 (4).
- De Janvry, A. (1981) *The Agrarian Question and Reformism in Latin America*, London: John Hopkins University Press.
- Dunga, G. (2003) "Revolution and Counter-revolution in Venezuela", *Estrategia Internacional*, 19.
- Edelstein, C. J. (1981) "Dependency: A Special Theory within Marxian Analysis", *Latin American Perspectives*, 8 (3-4).
- Edgardo, L. (2005) "Venezuelan Social Conflict in a Global Context", *Latin American Perspectives*, 32 (2).
- Ellner, S. (2001) "The Radical Potential of Chavismo in Venezuela: The First Year and a Half in Power", *Latin American Perspectives*, 28: 5-32.
- Ellner, S. (2003a) "Organized labor and the challenge of Chavismo", Ellner, S. ve D. Hellinger (der.), *Venezuelan Politics in the Chavez Era: Class, Polarization, and Conflict* içinde, Boulder: Lynne Rienner.
- Ellner, S. (2003b) "The Contrasting Variants of the Populism of Hugo Chavez and Alberto Fujimori", *Journal Latin American Studies*, 35.
- Ellner, S. (2004) "Leftist Goals and the Debate over Anti-Neoliberal Strategy in Latin America", *Science and Society*, 68 (1).
- Ellner, S. (2005a) "Revolutionary and Non-Revolutionary Paths of Radical Populism: Directions of the Chavista Movement in Venezuela", *Science and Society*, 69 (2).
- Ellner, S ve T. Salas (2005b) "The Venezuelan Exceptionalism Thesis Separating Myth from Reality", *Latin American Perspectives*, 32 (2).

- Ercan, F.(2001) *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, İstanbul: Bağlam Yayınevi.
- Ercan, F. ve Oğuz, Ş. (2005) "Anti-Kapitalist Hareketlere Bakışta Değer Teorisinin Sunduğu Olanaklar ve Türkiye Örneği", *Conatus*, 4.
- Evans,B.P. (1976)"Continuities and Contradictions in the Evolution of Brazilian Dependence", *Latin American Perspectives*, 3 (2).
- Frank, A. G. (1971) *Capitalism and Underdevelopment*, New York: Monthly Review Press.
- Fernandez, A.R. ve J.F.Ocompo (1974)"The Latin American Revolution: A Theory of Imperialism, Not Dependence", *Latin American Perspectives*, 1 (1).
- Furtado, C. (1978) *Economic Development of Latin America*, Cambridge: Cambridge University Press.
- García-Guadilla, M.P. (2005)"The Democratization of Democracy and Social Organizations of the Opposition: Theoretical Certainties, Myths, and Praxis", *Latin American Perspectives*, 32 (2): 109– 123.
- Gonzalez, M. (2004)"Venezuela: Many Steps to Come", *International Socialism*, 104.
- Gott, R. (2000) *In the Shadow of the Liberator: Hugo Chavez and the Transformation of Venezuela*, London: Verso.
- Gramsci, A. (1971) *Selections from the Prison Notebooks*, Q. Hoare ve G.N. Smith (der.), New York: International Publishers.
- Güneş, Z. (tarihsiz) "Venezüella'da Neler Oluyor?", www.batitrakya-atilim.com/html/venezuellada_neler_oluyor.html
- Harnecker, M. (2004) "After the Referendum: Venezuela Faces New Challenges", *Monthly Review*, November 2004.
- Harnecker, M. (2005) "On Leftist Strategy", *Science and Society*, 69 (2).
- Hellinger, D. (1984) "Populism and Nationalism in Venezuela: New Perspectives on Accion Democratica", *Latin American Perspectives*, 11 (4).
- Hellinger, D. (1984) "The Causa R and Nuevo Sindicalismo in Venezuela", *Latin American Perspectives*, 23 (3).
- Hewitt, T. (1995) "Brazilian Industrialization", Hewitt, T. ve arkadaşları (der.), *Industrialization and Development içinde*, Oxford: Oxford Press.
- Hogenboom, B. (2004) "Economic Concentration and Conglomerates in Mexico", *Latin American Conglomerates and Economic Groups under Globalization* (guest-edited with Alex E. Fernández Jilberto), special double issue of *Journal of Developing Societies*, 20 (3-4): 207-225.
- Howe, G. N. (1981) "Dependency Theory, Imperialism, and the Production of Surplus Value on a World Scale", *Latin American Perspectives*, 8 (3-4).
- Iturbe, A. (2004) "The Past and The Present of Bourgeois Nationalism", *Marxism Alive*, 10.
- Katz, J. (2000) "Structural Change and Labor Productivity Growth in Latin American Manufacturing Industries 1970-96", *World Development*, 28 (9).
- Lander, E ve L.A.F. (1996) "The Impact of Neoliberal Adjustment in Venezuela, 1989-1993", *Latin American Perspectives*, 23 (3): 50-73.
- Lander, E. (2005) "Venezuelan Social Conflict in a Global Context", *Latin American Perspectives*, 32 (2).
- López, M.M.(2003a) "The Venezuelan Caracazo of 1989: popular protest and institutional weakness", *Journal of Latin American Studies*, 35: 117–138.
- Marx, K. (1986) *Kapital*, Cilt I, çev. A.Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.
- Monaldi, F ve arkadaşları (2005) "Political Institutions, Policymaking Processes, and Policy Outcomes in Venezuela", *Inter-American Development Bank*, Research Papers at www.iadb.org/res/.
- Munck, R. (1985a) *Politics and Dependency in The Third World*, Zed Boks, London.
- Munck, R. (1985b) "Bağımlı Toplumsal Oluşumlarda Siyasal Yapı ve Sermaye: Brezilya Örneği", *Dünün ve Bugünün Defterleri Dünya Sorunları Dizisi-2: Latin Amerika'da Militarizm ve Demokrasi*, İstanbul: Alan Yayın-

cılık.

- Myers, D. (2003) "Social Polarization and the Populist Resurgence in Venezuela," Ellner, S. ve D. Hellinger (der.), *Venezuelan Politics in the Chávez Era: Class, Polarization, and Conflict*, Boulder: Lynne Rienner.
- Neto, C. (2004) "Is the Chavez Oil Policy Anti-Imperialist?", *Marxism Alive*, 10.
- Novack, G. (1976) "The Law of Uneven and Combined Development and Latin Amerika", *Latin American Perspectives*, 3 (2).
- Palloix, C. (1975) "The Internationalisation of Capital and the Circuit of Social Capital", H. Radice (der.), *International Firm and Modern Imperialism* içinde, New York: Penguin.
- Palloix, C. (1977) "The Self-Expansion of Capital on a World Scale", *Review of Radical Political Economics*, 9 (2): 1-28.
- Parenti, C. (2005) "Hugo Chavez and Petro Populism", *Nation*, 280 (14).
- Parker, D. "Chávez and the Search for an Alternative to Neoliberalism", *Latin American Perspectives*, 32 (2).
- Petras, J. (1970) *Politics and Social Structure in Latin America*, New York: Monthly Review.
- Petras, J. ve H. Veltmeyer (1999) "Latin America at the end of the millennium", *Monthly Review*, 51 (3).
- Petras, J. (2004) "Myths and Realities: President Chavez and the Referendum", *Counterpunch*, 2 September.
- Poulantzas, N. (1975) *Classes in Contemporary Capitalism*, London: New Left Books.
- Ramírez, C. V. (2005) "Venezuela's Bolivarian Revolution: Who Are the Chavistas?", *Latin American Perspectives*, 32 (3).
- Ramos, J. (2000) "Policy Directions for the New Economic Model in Latin America", *World Development*, 28 (9).
- Richards, D. G. (1997) "The Political Economy of Neo-Liberal Reform in Latin America: A Critical Appraisal", *Capital and Class*, 61.
- Roberts, K. (tarihsiz) "Latin Amerika'da Popülizm ve Demokrasi", çev. S. Özen, www.uzaklar.net/html/latin_amerika_da_populizm_ve_d.html
- Roberts, K. (2003) "Social Polarization and The Populist Resurgence in Venezuela", Ellner. S. ve D. Hellinger (der.), *Venezuelan Politics in the Chavez Era: Class, Polarization, and Conflict* içinde, Boulder: Lynne Rienner.
- Robinson, W.I. (1998) "Latin America and Global Capitalism", *Race and Class*, 1998, October.
- Robinson, W.I. (2003) *Transnational Conflicts: Central America, Social Change and Globalization*, London: Verso.
- Romagnolo, D.J. (1975) "The So-Called 'Law' of Uneven and Combined Development", *Latin American Perspectives*, 2 (1).
- Ruccio, D.F. (1991) "When Failure Becomes Success: Class and the Debate over Stabilization and Adjustment", *World Development*, 28 (9).
- Ryan, P. (1995) *The Fall and Rise of The Market in Sandinista Nicaragua*, Montreal: McGill Queen's University Press.
- Saiz, J.P.P ve P. Zarembka (1979) "Accumulation and the State in Venezuelan Industrialization", *Latin American Perspectives*, 6 (3).
- Sontag, H.R, R.Cruz ve S.Campell (1985) "The State and Industrialisation in Venezuela", *Latin American Perspectives*, 12 (4).
- Steenland, K. (1975) "Notes on Feudalism and Capitalism in Chile and Latin America", *Latin American Perspectives*, 2 (1).
- Sternberg, M. (1974) "Dependency, Imperialism, and the Relations of Production", *Latin American Perspectives*, 1 (1).
- Sylvia, R ve C. P. Danopoulos (2003) "The Chávez Phenomenon: Political Change in Venezuela", *Third World*

Quarterly, 24 (1).

- Ungar, M. (2003) "Contested Battlefields: Policing in Caracas and La Paz." *NACLA Report on the Americas*, September/October, 30–36.
- Yaghamian, B. (1988) "Internationalisation of Capital and the Crisis of the Iranian Economy", *Review of Radical Political Economics*, 20 (4).
- Yaghamian, B. (1990) "Development Theories and Development Strategies: An Alternative Theoretical Framework", *Review of Radical Political Economics*, 22 (2).
- Teubal, M. (1994) "Arjantin: Kırılgan Demokrasi", Amin, S. ve arkadaşları (der.), *Düşük Yoğunluklu Demokrasi* içinde, çev. A. Fethi, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Teubal, M. (2004) "Structural Adjustment and Social Disarticulation: The Case of Argentina", *Science and Society*, 64 (4).
- Werlhoff, C, H.P.Neuhoff ve B.Gregg (1982) "The Combination of Different Production Relations on The Basis of Nonproletarianisation: Agrarian Production in Yaracay, Venezuela", *Latin American Perspectives*, 9 (3).
- Weeks, J and E. Dore (1979) "International Exchange and the Causes of Backwardness", *Latin American Perspectives*, 6 (21).
- Weeks, J. (1981) "The Differences Between Materialist Theory and Dependency Theory and Why They Matter", *Latin American Perspectives*, 8 (3-4).
- Weeks, J. (1985) "Epochs of Capitalism and the Progressiveness of Capital's Expansion", *Science & Society*, 49 (4).
- Weill, J. (2004) "What is Chavism? Bourgeois Nationalism in Times of Recolonisation", *Marxism Alive*, 10.
- Weill, J. (2004) "What is Revolutionary Strategy in Venezuela? A Discussion on the Left", *Marxism Alive*, 10.
- Wilpert, G. (2003) "Collision in Venezuela", *New Left Review*, 21: 101–116.
- Wilpert, G. (2005) "Venezuela: Participatory Democracy or Government as Usual", *Socialism and Democracy*, 19 (1).
- Wilpert, G. (2003) "Mission Impossible? Venezuela's Mission to Fight Poverty", www.Venezuelanalysis.com